

Suvremeni umjetnici kao poticaj u nastavi Likovne kulture od 1. - 4. razreda osnovne škole

Sirutka, Antonia

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:115407>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE
(Zagreb)

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Antonia Sirutka

TEMA DIPLOMSKOG RADA: Suvremeni umjetnici kao poticaj u nastavi Likovne kulture od 1. do 4. razreda osnovne škole

MENTOR: mr. art. Ivana Gagić Kičinbači

Zagreb, rujan 2020.

Posebne zahvale upućujem mr. art. Ivani Gagić Kičinbači na strpljenju, vodstvu i sugestijama vezanima za pisanje ovog rada. Zahvaljujem ravnateljici Sonji Vuljak i učiteljicama Tatjani Međimorec, Snježani Dolenec i Miri Adamović iz Osnovne škole Mihovil Pavlek Miškina u Đelekovcu na suradnji i vremenu koje su odvojile kako bih mogla izvesti nastavne sate bez kojih ovaj rad ne bi bio potpun. Također, puno hvala svim učenicima koji su bili vrlo marljivi i družili se sa mnom na satima Likovne kulture. Hvala kolegicama i prijateljicama uz koje mi je bilo zadovoljstvo studirati. Najveće hvala mojim roditeljima i obitelji na bezuvjetnoj podršci i strpljenju.

SADRŽAJ

Sažetak	IV
Summary	IV
UVOD	VI
1 SUVREMENA UMJETNOST	1
1.1 Obilježja suvremene umjetnosti i njeni počeci.....	3
1.1.1 Apstraktni ekspresionizam	3
1.1.2 Pop-art.....	4
1.1.3 Op-art	6
1.1.4 Kinetička umjetnost	8
1.1.5 Minimalna umjetnost	10
1.1.6 Konceptualna umjetnost.....	11
1.1.7 <i>Arte povera</i>	12
1.1.8 <i>Body art</i>	13
1.1.9 Performans	15
1.1.10 <i>Land art</i>	16
1.1.11 Hiperrealizam.....	17
1.1.12 Novi mediji	19
1.1.12.1 Hologram u suvremenoj umjetnosti.....	19
2 SUVREMENA UMJETNOST U HRVATSKOJ	23
2.1 Zagrebačka scena i grupa EXAT 51.....	23
2.2 Nove tendencije	24
2.3 Zagrebačka scena 60-ih	24
2.4 Radikalne društvene promjene 60-ih.....	25
3 Vizualna kultura i likovna umjetnost.....	27
3.1 Likovno obrazovanje u Hrvatskoj tijekom povijesti	28
3.2 Likovna umjetnost u europskim zemljama.....	29
3.2.1 Nastava Likovne kulture prema NPP-u i HNOS-u	33
3.2.2 Nastava Likovne kulture i kurikulum	33
4 SUVREMENA UMJETNOST U NASTAVI LIKOVNE KULTURE	35
4.1 Nove prakse u nastavi likovnog obrazovanja.....	37
4.2 Likovno-umjetničko djelo u nastavi Likovne kulture	39
5 Suvremena umjetnost u razredu.....	41

5.1.1	Primjena suvremene umjetnosti u 2. razredu	41
5.1.2	Analiza dječjih radova 2. razredu.....	45
5.1.3	Primjena suvremene umjetnosti u 3. razredu (Crtačka tekstura)	46
5.1.4	Analiza dječjih radova 3. razreda s motivom kombajna	49
5.1.5	Primjena suvremene umjetnosti u 3.razredu (Modeliranje i građenje) 51	
5.1.6	Analiza dječjih radova 3. razreda s motivom vaze	53
5.1.7	Primjena suvremene umjetnosti u 4. razredu.	55
5.1.8	Analiza dječjih likovnih radova 4. razredu	58
ZAKLJUČAK		59
PRILOZI		60
LITERATURA.....		82
Izjava o samostalnoj izradi rada.....		85

Sažetak

Umjetnost se odavno smatra vrlo bitnom za pojedinca i društvo u kojem živi, stoga se prije poučavala u školama više nego danas. Suvremeno obrazovanje prednost daje STEM području koje se može lako evaluirati, dok se umjetnost smatra odgojnom komponentom koja je vezana uz emocije, pa je stoga u praksi marginalizirana u odnosu na druge predmete u školi. Umjetnost je neophodna za potpuni razvoj pojedinca i cjeloviti razvoj ličnosti. Nastava likovne kulture kakvu poznajemo danas ne odgovara suvremenom dobu koje traži drugačije metode poučavanja. Ključan je faktor i obrazovani učitelj koji ima saznanja o djelima suvremene umjetnosti te umije odabrati likovno-umjetnička djela primjerena učenicima razredne nastave. Učenici se otkrivanjem likovno-umjetničkih djela trebaju upoznati i s djelima suvremene umjetnosti. Obuhvaćanjem velikog broja likovno-umjetničkih djela učenici razvijaju kritičko mišljenje, a velika pomoć učitelju i učeniku u tom procesu svakako je i projektna nastava te korištenje novih medija u nastavi likovne kulture.

Ključne riječi: suvremena umjetnost, suvremeni umjetnici, razredna nastava, nastava likovne kulture, novi mediji

Summary

Art is known to be very important for an individual and society in which he lives and was taught in schools in a larger extent than today. Advantage is given to STEM area which is very easy to evaluate while art is considered to have a nurture component connected with emotions and therefore is marginalised in regard to other subjects in school. Art is necessary for total development of individuals and their personality. Art education as we know it today does not match contemporary age which is considered to be critic of modern society, way of life and also seeks different learning methods. Important fact in this is educated teacher who has knowledge about contemporary art pieces, knows how to find them and choose ones that are appropriate for primary school students. Pupils need to get to know contemporary art pieces and develop critical thinking through projects and new media usage.

Keywords: contemporary art, contemporary artists, primary school classes, art education, new media

UVOD

Suvremena umjetnost obuhvaća mnoštvo pokreta koji se javljaju nakon 60-ih godina prošlog stoljeća te uzrokuju radikalne promjene preklapanjem likovnih područja s novim medijima, a načinima izražavanja pomiču granice razmišljanja. Teško je definirati suvremenu umjetnost kao takvu s obzirom na to da nema jasne granice djelovanja ili pak točne vremenske odrednice početka i završetka, ali jasno je da se radi o umjetnosti kojom se izazivaju društvene promjene, kritizira se društvo mnogim pokretima poput *happeninga* ili performansa i tako izazivaju protesti i promjene. Područje suvremene umjetnosti vrlo je bogato i razgranato te zato treba biti predstavljeno učenicima na odgovarajući način.

Djela suvremene umjetnosti nisu često zastupljena u razrednoj nastavi Likovne kulture iako je moguće pronaći prikladna djela za interpretacije koja odgovaraju uzrastu djece. Međutim, potrebno je također razmotriti i nove metode poučavanja koje suvremeno doba zahtijeva od učitelja, a to su ponajprije projektna nastava i grupni rad u kojem će učenici moći naučiti interpretirati suvremena umjetnička djela iako im možda to u početku neće biti lako upravo zbog pozadine nastanka djela. Djecu treba poticati na upoznavanje novih medija koji se koriste u umjetnosti, od računalne umjetnosti do holograma, što će im zasigurno biti vrlo zanimljivo jer im takvo nešto još nije bilo prezentirano.

Smanjenjem satnice Likovne kulture na jedan sat tjedno onemogućuje se proširivanje likovnih sadržaja i uvođenje novih suvremenih metoda i tehnika te se ostaje na već poznatim, šablonskim oblicima poučavanja. Izvođenje likovnog sata u 45 minuta vrlo je izazovno ako se želi postići potpuni likovni izraz i utjecati na razvoj djetetove ličnosti te, na kraju krajeva, formirati građanina koji će imati vlastito mišljenje i znati na taj način iščitavati i sagledavati svijet. Stoga se sati često spajaju u blok-sate, što ipak omogućuje nešto bolji rad i posvećenost zadatku. Promjene se događaju svakodnevno, i to vrlo brzim ritmom, a na učitelju je da taj ritam prati i odabire ono kvalitetno što će omogućiti cjeloviti razvoj djeteta koje će kasnije postati osoba koja cijeni umjetnost i kritički gleda na svijet oko sebe.

1 SUVREMENA UMJETNOST

Suvremena umjetnost definirana je kao aktualna umjetnost, odnosno ona umjetnost koja se događa u trenutku kada se o njoj govori i piše, a taj se pojam počeo pojavljivati krajem 1940-ih u britanskoj teoriji umjetnosti. Millet (2004) pak navodi razdoblje između 1960. i 1969. godine kao period rođenja suvremene umjetnosti. Druga definicija govori o suvremenoj umjetnosti kao umjetnosti druge polovice 20. stoljeća, to jest gleda na suvremenu umjetnost kao na završni stadij modernizma i početak postmodernizma (Šuvaković, 2005).

„*Suvremena umjetnost* zapravo je izraz koji se nametnuo osobito od 80-ih godina naovamo, zamijenivši *avangardu*, *živu umjetnost* i *aktualnu umjetnost*.“ (Millet, 2004, str. 1). Prema podatcima koje je skupila Millet (2004) od muzeja suvremenih umjetnosti diljem svijeta suvremena umjetnost nije nužno ona koja nastaje danas, već se mora promatrati duh razdoblja u kojem nastaje. Najčešće je to ona umjetnost koja istražuje nova područja stvaralaštva i pomiče granice razmišljanja. Na isti se način želi dekonstruirati jedna vladajuća ideja iz koje onda proizlazi dominantna umjetnost koja prevladava u društvu (Paić, 2013). Zbog različitih definicija i interpretacija pojma suvremene umjetnosti teško je odrediti gdje završava moderna umjetnost, a gdje počinje suvremena umjetnost.

Stoga je važno razlikovati suvremenu umjetnost od moderne umjetnosti. Moderna se umjetnost prema Šuvakoviću (2005) javlja od kraja 19. stoljeća do 60-ih godina 20. stoljeća te nastaje u želji za autonomijom, odvajanjem od tradicije i težnjama za revolucionarnim razvojem, dok se suvremena umjetnost temelji na aktualnim događanjima u svijetu umjetnosti, to jest temelji se na duhu vremena i nije vezana samo za jednu tendenciju u umjetnosti pa ju stoga možemo nazvati nomadskim pristupom umjetnosti koji je otvoren i može biti promjenjiv. „Pojam modernizma označava umjetnost modernog društva, što znači progresivni razvoj i osuvremenjivanje tradicije umjetnosti kroz projekt modernosti. Modernistička umjetnost je umjetnost industrijskog društva, visoke profesionalizacije, kulturne, političke i estetske autonomije.“ (Šuvaković, 2005., str. 90). U kontekstu modernizma javlja se avangarda kao eksperimentalna umjetnost koja je radikalna,

pruža otpor dominantnom umjetničkom, kulturnom i društvenom okružju (Šuvaković, 2005). Koncept modernizma i avangarde zamijenjen je novim konceptom, odnosno terminom suvremenosti, a taj se prijelaz javlja diljem svijeta počevši od 50-ih, 60-ih te gotovo sigurno od 90-ih godina prošlog stoljeća (Meyer, 2013).

Tijekom šezdesetih se godina javlja pop-art, novi realizam, op-art, kinetička umjetnost, minimalna umjetnost i slikarstvo bojenoga polja, Fluksus i *happening* doživljavaju svoj procvat. Pretkraj desetljeća pojavila se konceptualna umjetnost, *anti-form*, *arte povera*, *land art*, *body art*, Support-Surface (Millet, 2004). Danas, krajem 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća, suvremena se umjetnost manifestira grafitima i uličnom umjetnošću, holografijom, fotorealizmom, instalacije i računalnom umjetnošću (Šuvaković, 2005).

Za razliku od moderne umjetnosti suvremena umjetnost nema određeni prostor u kojem djeluje, već nadilazi granice lokalnog ili pak nacionalnog prostora, pa možemo reći da je nadnacionalna. Suvremenom umjetnošću nastoji se šokirati javnost i izazvati njenu reakciju, što daje slobodu umjetnicima progovarati o tabuiziranim temama poput seksualnosti ili nasilja te na taj način utjecati na društvo. Definicija suvremenosti nije uvijek bila onakva kakvom je danas poznajemo: prema Oksfordskom rječniku bila je definirana kao pripadanje istom vremenu, godini ili periodu te življenje i postojanje zajedno u vremenu što upućuje na koegzistenciju, a ne na novost. Pitanje „Suvremenost u odnosu s čime?“ prisiljava nas da gledamo izvan okvira u kojima djeluju pojedini umjetnici te se usredotočimo na šire polje djelovanja i kulturne produkcije (Meyer, 2013). Suvremena umjetnost nastoji revolucionarizirati društvene uvjete inovacijama, novostima i dinamičnošću. Cilj joj je izazvati promjenu u društvu i kritizirati ga, pa možemo reći da je suvremena umjetnost odraz društva i prilika u kojima nastaje.

1.1 Obilježja suvremene umjetnosti i njeni počeci

Umjetnici 20. stoljeća razmišljaju izvan okvira društva u kojem se nalaze te žele provocirati publiku. Oni eksperimentiraju sa svojim radovima i koriste ih za istraživanje, stoga umjetnine nastaju izvan definiranih disciplina i žanrova umjetnosti. (Šuvaković, 2005). Suvremenu umjetnost karakterizira hiperprodukcija obuhvaćena uporabom videoumjetnosti, fotografije, *cyber* umjetnosti, filma te zbog toga teorija umjetnosti više ne definira okvire suvremene umjetnosti već prati njen razvoj (Peić, 2013). Kao što je već rečeno, nema jednoznačne definicije suvremene umjetnosti i nemoguće je sa sigurnošću utvrditi kada je ona počela. Isto tako obuhvaća mnoge pokrete i raznolikost stilova pa jasno dobivamo dojam njene opsežnosti.

1.1.1 Apstraktni ekspresionizam

Termin apstraktnog ekspresionizma 20-ih godina prošlog stoljeća prvi je upotrijebio slikar Vasilij Kandinski, dok kritičar Robert Coates 1945. godine koristi taj naziv kako bi imenovao rad američkih slikara pa se zato smatra da je nastao u New Yorku krajem Drugog svjetskog rata (Šuvaković, 2005). Zapravo se radi o umjetnosti u kojoj se apstraktnim formama izražavaju osjećaji, vizije, predodžbe. Apstrahiranje i deformacija likovne forme karakteristični su za ovaj pokret, što najbolje predstavljaju djela Kandinskog, Pollocka, Hoffmana, Rothka, koji su ujedno i glavni predstavnici apstraktnog ekspresionizma (Šuvaković, 2005).

Na razvoj apstraktnog ekspresionizma utjecali su Freudova psihoanaliza, proučavanje izvaneuropskih kultura kao što su Indijanci, Jungova teorija arhetipa te francuska egzistencijalistička filozofija (Šuvaković, 2005). Postoje tri faze u kojima se ekspresionizam razvijao, počevši najprije od najranijeg razdoblja koje karakteriziraju debeli nanosi boje koji otkrivaju simbole, figure koje mogu biti ljudske, totemske ili fantastičke. Slijedi pionirski period ekspresionizma u kojem se javljaju nove tehnike i pročišćavanje polja slike što rezultira velikim monokromnim površinama na kojima su se nalazili znakovi koji su reducirani sve do ispražnjenih gestualnih likovnih znakova (Šuvaković, 2005).

Klasični period apstraktnog ekspresionizma nastaje kao kritika postupaka slikanja i slikarske forme, polja i znaka. „Slika postaje reducirana, monokromna i plošna. Ona potvrđuje svoju likovnu plošnost i sve vrijednosti crpi iz nje.“ (Šuvaković, 2005, str. 63). Reinhardt tako stvara slike koje su monotonalne s crnim, tamnoplavim, zelenim i crvenim rasterima, dok se Rothko bavi transcendentalnim istražujući unutrašnju svjetlost slike (Šuvaković, 2005).

1.1.2 Pop-art

Pop-art pojam je koji je uveo kritičar Lawrence Alloway sredinom 50-ih godina kao oznaku za popularnu umjetnost masovne kulture. On označava američku i internacionalnu umjetnost s početka 60-ih godina koja koristi simbole i vrijednosti masovnog, potrošačkog društva – drugim riječima, tematizira motive i sadržaje potrošačke kulture i masovne umjetnosti. Utjecaj na pop-art imale su avangarda i popularna umjetnost 20-ih te *ready-made* strategije Marcela Duchampa, što je dovelo do uvođenja novih tehnika, od asamblaža do serigrafije. (Šuvaković, 2005). *Ready-made* predmeti oni su koje uopće ne treba preinačiti, nego ih odmah možemo imenovati umjetničkim djelom, a za Duchampa to su isprva bili lopata za snijeg i kotač bicikla na stolcu (Millet, 2004).

Začetnici su njujorške scene pop-arta Andy Warhol i Roy Lichtenstein koji su svojim djelima oblikovali masovnu kulturu. Andy Warhol najpoznatiji je po svojoj seriji od 25 identičnih portreta Marilyn Monroe u rasteru te je svojim načinom života propagirao i realizirao pop-art kao umjetnost spektakla 60-ih. Roy Lichtenstein pak spaja *ready-made* s novim tehnologijama slikanja te stvara apstraktne slike koje prikazuju ljudske figure ili narativne scene (Šuvaković, 2005). Najčešće su to bile dječje priče, reklame, niz slika iz stripova. Izabrao bi slike iz stripova te ih skicirao i kada bi bio zadovoljan kompozicijom, tada bi koristio projektor kojim bi svoju uvećanu skicu prenio na platno. Na taj način dolazi do naglašavanja određenog dijela stripa te se na kraju dodaje boja, možemo reći i

zaštitni znak pop-arta, Ben Day točke nazvane po tiskaru Benjaminu Dayu (LACMA, 2020). Naime, njima se postiže veći broj boja od onih koje su dostupne u procesu printanja (*cyan, magenta, yellow i black*). Da se stvori neka nova nijansa, Ben Day točke moraju se preklapati ili biti strateški odvojene jedna od druge te tako, na primjer, crvene točke koje su jako udaljene jedna od druge na bijeloj podlozi stvaraju dojam da se radi o ružičastoj boji (LACMA, 2020). Tako su se popularne forme poput stripa uklopile u popularnu kulturu, a na neki način i utjecale na nju zahvaljujući pop-artu (Millet, 2004).

Reprodukcija koja se može koristiti u razrednoj nastavi, a primjer je pop-arta, jest djelo Roya Lichtensteina *Whaam!* iz 1936. godine. Može se primijeniti unutar nastavnog područja primijenjenog oblikovanja/dizajna u sklopu nastavnih jedinica o kadru, odnosa slike i teksta kao poticaj u dizajniranju vlastitog stripa te razumijevanja pojmova slike, kadra, teksta u trećem razredu osnovne škole.

Slika 1. Roy Lichtenstein: *Whaam!* (1936),
<https://www.tate.org.uk/art/artworks/lichtenstein-whaam-t00897>, preuzeto 4.5.2020.

g.

Zbog Ben Day točaka koje Roy Lichtenstein koristi u svojim djelima, njegova djela mogu biti poticaj u četvrtome razredu osnovne škole u nastavnom području oblikovanja na plohi: slikanja u sklopu nastavne jedinice površina i optičkog miješanja boja.

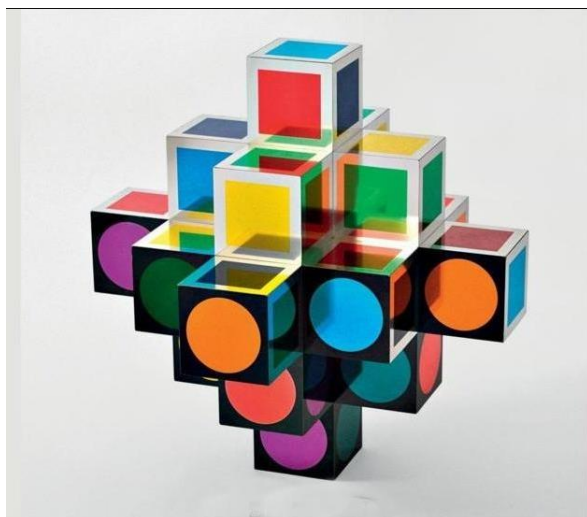

Slika 2. Roy Lichtenstein: *Modern Painting with Bolt* (1967),
<https://www.moma.org/collection/works/80221>, preuzeto 4.5.2020.

1.1.3 Op-art

Optička umjetnost, ili skraćeno op-art od sintagme *optical art* stvara iluziju pokreta na temelju kontrasta boja ili pak crno-bijelog kontrasta, a koristili su je umjetnici poput Victora Vasarelyja i Bridget Riley (Millet, 2004). Svojom vizualnom strukturom takva djela varaju ljudsko oko, uzrokuju reakcije gledatelja, a koriste iluziju vibracije valovitih linija, odnosno *moire* efekt, efekt simultanog kontrasta, optičkog miješanja boja, osvijetljenosti površine i teksture, prikazivanja iluzije prostornih dimenzija kao što je dubina ili pak ispupčenost na ravnoj površini slike te *Gestalt* strukture (Šuvaković, 2005). „Paradoksalno se suočavaju doslovnost i iluzionizam u transformaciji objekta i prostora.“ (Šuvaković, 2005., str. 432).

Zbog korištenja ritmičkog nizanja geometrijskih oblika Vasarelyjeva djela prikladna su za uporabu u razrednoj nastavi. Prema Nacionalnom kurikulumu nastavnoga predmeta Likovna kultura Vasarelyjevo djelo *Kroa MC* iz 1970. godine uklapa se u temu za prvi razred osnovne škole, a to je Prostor u kojem boravim. Na taj način bio bi realiziran odgojno-obrazovni ishod koji se tiče razlike između tijela i lika te ritma, to jest ponavljanje i izmjena oblika na plohi i u prostoru.

Slika 3. Victor Vasarely: *Kroa MC* (1970),
<https://madeinatlantis.com/2019/03/victor-vasarely-the-art-that-tricks-the-eyes/>,
preuzeto 4.5.2020.

Radovi Julija le Parca također su prikladni za razrednu nastavu Likovne kulture, štoviše autor se ne bavi samo optičkom umjetnošću već i dijelom kinetičke umjetnosti, odnosno eksperimentira s mobilima i svjetlošću. Njegov rad *Espace à pénétrer avec trame et miroir courbe* iz 2019. godine može se koristiti u području oblikovanja na plohi (slikanje) unutar nastavne jedinice Modelacija i modulacija gdje se usvaja pojam plohe. Le Parcov je rad odličan za objašnjavanje neutralizacije plohe: što se događa u staklu ili zrcalu gdje se plohi oduzimaju sva svojstva, odnosno nestaje obris ili kontura, boja, tekstura zrcala te ono daje privid reflektiranog okoliša.

Slika 4. Julio le Parc: *Espace à pénétrer avec trame et miroir courbe* (2019),
<https://www.timeout.com/hong-kong/art/julio-le-parc-light-mirror>, preuzeto

5.5.2020.

1.1.4 Kinetička umjetnost

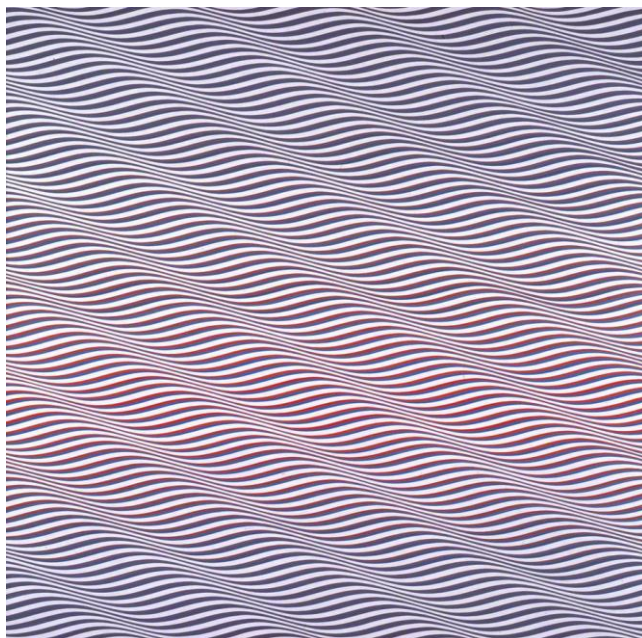
Kinetička umjetnost temelji se na prikazivanju pokreta optičkom iluzijom ili mehaničkim pomagalima koja omogućuju kretanje u prostoru (Millet, 2004). Šuvaković (2005) napominje da u kinetičkoj umjetnosti postoje tri različite vrste kretanja, a to su stvarno kretanje, odnosno kretanje potpomognuto mehanički, kao na primjer mobilu, pokretno osvjetljenje ili mehaničko strojno kretanje. Slijedi virtualno kretanje, to jest stvaranje optičke iluzije kretanja i vibriranja statične vizualne strukture te naposljetku kretanje promatrača ispred umjetničkog djela ili manipuliranje umjetničkim djelom. „Uvođenjem vremenske komponente i transformacijom statičnog likovnog djela u dinamički svjetlosni događaj ili mehanički dinamički objekt kinetička je umjetnost proširila zamisli skulpture i ambijenta.“ (Šuvaković, 2005, str. 299). Ipak, mobilu su ono po čemu su kinetička umjetnost i njihov tvorac Alexander Calder prepoznatljivi i laicima. Mobilu su statične skulpture i objekti koji se mogu pomicati i premještati pa se na taj način mijenja njihova struktura, vizualni izgled ili pak raspored u prostoru (Šuvaković, 2005). Međutim, suvremeni umjetnici nisu djelovali samo u jednom od pokreta, pa tako djelo Marcela Duchampa *Kotač bicikla* pripada i kinetičkoj umjetnosti jer se kotač može okretati i proizvoditi svjetlosne poremećaje. Još su neki autori koji eksperimentiraju s ovom vrstom umjetnosti Naum Gabo koji svojim radom *Kinetička skulptura: stojeći val* (1920) uvodi vrijeme kao novi element u plastičku umjetnost. Također, kinetičkim umjetnicima zanimljiv je fenomen svjetla pa se igraju svjetlosnim snopovima u stvaranju svojih skulptura, a neki su išli tako daleko da su stvarali strojeve koji uništavaju sami sebe, poput Jeana Tinguelyja. Na našem području kinetičkom umjetnošću bave se Aleksandar Srnec i Koloman Novak koji eksperimentiraju sa svjetlosnim efektima i mobilima (Šuvaković, 2005).

U razrednoj nastavi kao poticaj u nastavi likovne kulture možemo koristiti Takisovo djelo *Magnetic Field installation* (1969) kao primjer mobila, odnosno skulpture koja se pokreće djelovanjem magnetskih sila. Ovu reprodukciju moguće je primijeniti unutar nastavnog područja o modeliranju i građenju kada se obrađuju puna plastika, mobil i ravnoteža.

Slika 5. Takis: *Magnetic Field Installation* (1969),
<https://www.macba.cat/en/exhibitions-activities/exhibitions/takis>, preuzeto 4.5.2020.

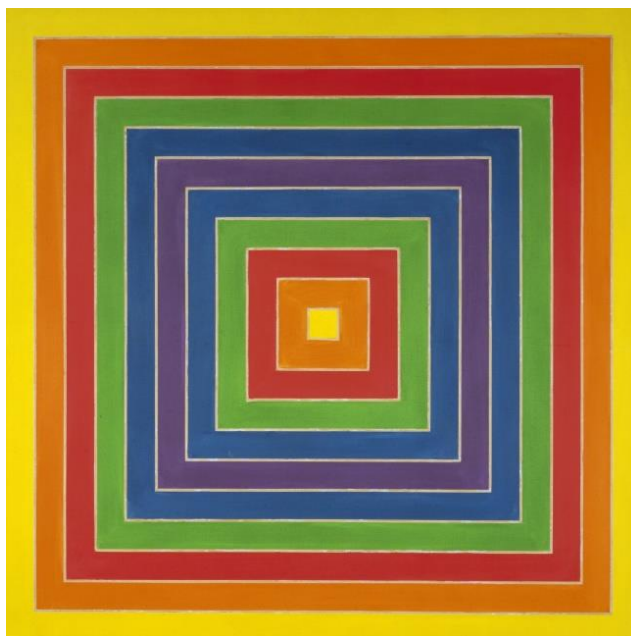
Bridget Riley jedna je od umjetnika koji djeluju u periodu op-arta, no u nekim radovima eksperimentira s pokretom: koristi linije koje daju iluziju vibriranja pa stoga možemo reći da djelomice pripada i kinetičkoj umjetnosti. *Cataract 3* (1967) jest rad koji može poslužiti u nastavnoj temi za 4. razred osnovne škole, a to je Točka i crta: crte prema značenju. Na temelju reprodukcije učenici će primijetiti gibanje ili pak mirovanje crta.

Slika 6. Bridget Riley: *Cataract 3* (1967),
<https://artuk.org/discover/artworks/cataract-3-177152>, preuzeto 5.5.2020.

1.1.5 Minimalna umjetnost

Minimalna umjetnost (minimalizam) nastala je 60-ih godina kao kritika subjektivnog vizualnog izražavanja te zatvorenosti modernističkih medija. Karakteriziraju ju vrlo jednostavni radovi u kojima se koriste primarni geometrijski oblici (Šuvaković, 2005). Kompozicija takvih radova često je serijska, ovladava prostorom, lišena je osobnosti. Neki su umjetnici koji djeluju u sklopu minimalne umjetnosti Donald Judd, Sol LeWitt, Frank Stella, Dan Flavin (Millet, 2004). Već u prvom razredu osnovne škole učenici u nastavi Likovne kulture dolaze u doticaj s bojom pa u objašnjavanju osnovnih i izvedenih boja može poslužiti rad Franka Stelle *Concentric Square* (1966).

Slika 7. Frank Stella: *Concentric Square* (1966),
<https://www.lacma.org/art/exhibition/frank-stella-selections-permanent-collection>,
preuzeto 5.5.2020.

U trećem pak razredu djela Sola LeWitta iz njegove retrospektive crteža na zidovima iz 2004. godine mogu se koristiti kako bi se objasnio komplementarni kontrast koji pripada nastavnom području boja. Dio radova sadrži komplementarne parove boja, što se jasno vidi te su oblici vrlo jednostavni. LeWitt radi cijelu kolekciju ovakvih slika na zidovima te će bilo koja od njih zasigurno moći uklopiti u nastavno područje o bojama u Nastavnom planu i programu ili pak Nacionalnom kurikulumu za likovnu kulturu.

Slika 8. Sol LeWitt: *A Wall Drawing Retrospective* (2004),
<https://massmoca.org/event/sol-lewitt-a-wall-drawing-retrospective/>, preuzeto
5.5.2020

1.1.6 Konceptualna umjetnost

Konceptualna umjetnost se kao stil i pristup mišljenju razvija tijekom druge polovice 70-ih, ali i 80-ih te 90-ih godina prošlog stoljeća (Šuvaković, 2005). Pokret je to koji se bavi istraživanjem prirode, koncepata i svijeta umjetnosti, a ciljevi umjetnika su istraživanje, analiza i rasprava o nastajanju umjetničkog djela u društvu. Kao što i sama riječ govori, u konceptualnoj umjetnosti umjetnička djela koja nastaju su koncepti i teorijski objekti, a cilj je na određeni način unijeti nemir u uobičajene načine stvaranja i uključiti teoriju u umjetničko djelovanje. Sam pokret nastaje kao jednovrsna kritika modernističkog nerazumijevanja konceptualne i teorijske odrednice umjetnosti (Šuvaković, 2005). Umjetničko djelo može biti samo na razini opisa. Dio konceptualne umjetnosti usmjeren je na teoriju, odnosno na umjetnost koja promišlja samu sebe, a umjetnik se može koristiti verbalnim iskazom, fotografijama ili predmetima koji nemaju estetsku vrijednost (Millet, 2004). Neki su od umjetnika konceptualne umjetnosti Joseph Kosuth, Roberta Barry, Jan Dibbets te Sol LeWitt koji se, osim u minimalizmu, okušao i u konceptualnoj umjetnosti.

LeWitt se konceptualnom umjetnošću odmiče od minimalizma te stvara radove na temelju koncepata ili ideja umjetničkog djela. Njegovi strukturalni crteži izvedeni su iz konceptualnih strukturalnih shema (Šuvaković, 2005). Stoga su takvi radovi prikladni za pojašnjavanje strukturalnih crta u nastavi Likovne kulture.

Slika 9. Sol LeWitt: *Wall Drawing 370* (2014),
<https://newyorkarttours.com/blog/?p=3299>, preuzeto 5.5.2020.

1.1.7 *Arte povera*

Izraz je prvi upotrijebio Germano Celant, a označava nastojanje da se „znakovi osiromaše i svedu na svoje arhetipe“ (Millet, 2004). *Arte povera* odgovor je na umjetnost potrošačkog društva kao što je pop-art, a jedna je od karakteristika da umjetnici koriste sirove prirodne materijale poput zemlje, ugljena, biljaka i kamenja ili pak krpe. Predstavnici su Giovanni Anselmo, Alighiero Boetti, Pier Paolo Calzolari, Luciano Fabro, Jannis Kounellis, Marisa Merz, Mario Merz, Giulio Paolini, Pino Pascali i mnogi drugi (Millet, 2004).

Kao rad koji se može koristiti u nastavi likovne kulture predlažem djelo Pina Pascaliya naziva *Plava udovica* iz 1968. godine. Djelo je načinjeno od drveta i plavog pliša nalik na kosu, stoga je dobar primjer likovno-umjetničkog djela za istraživanje površine, plastičke teksture ili pak usporedbe različitih vrsta površina.

Slika 10. Pino Pascali: *Plava udovica* (1968),
<https://www.mumok.at/en/la-vedova-blu>, preuzeto 5.5.2020.

1.1.8 *Body art*

Body art oblik je djelovanja i rada s ljudskim tijelom pri kojemu umjetnik koristi svoje tijelo ili tijelo druge osobe kao izravni objekt umjetničkog rada. Ljudsko tijelo postaje sredstvo, materijal i nosilac djelovanja i priopćavanja ideja umjetnika (Šuvaković, 2005). Fokus je na tijelu umjetnika ili sudionika koji je nositelj događaja, što povezuje *body art* s performansima, odnosno umjetnikovim uprizoravanjem vlastita tijela. *Body art* nastaje sredinom 60-ih u Sjedinjenim Američkim Državama, a preteča su mu *ready-made* projekti i eksperimenti Marcela Duchampa te akcije *happeninga* iz kojeg se *body art* formirao i na taj način stvorio njegovu osnovu na koju je utjecaj imao i Fluksus (Šuvaković, 2005). Dennis Oppenheim koristi svoja stopala ostavljajući za sobom tragove u pijesku, Klaus Rinke održava ravnotežu podupirući se svojim tijelom o zid, dok Bruce Nauman izvodi grimase te se holografski snima i izlaže. Ovi umjetnici ispituju funkciju ljudskog tijela te pripadaju analitičkom *body artu*. Osim analitičkog, postoji i ekspresivni *body art* kojem je uloga terapijski ili egzistencijalni performans, ili drugim riječima, umjetnik manipulacijom svojega tijela izaziva razne osjećaje poput

straha, užasa, potisnutih emocija. Ovakvom vrstom *body arta* bavi se umjetnica Gina Pane koja je žiletom povlačila linije po svojem dlanu što je predstavljalo izraz ženske agresije prema vlastitom tijelu. Marina Abramović je poznata po seriji radova naziva *Ritam* u kojima je ispitivala fizičke mogućnosti svojeg tijela raznim načinima poput zabadanja noža između prstiju ili korištenjem predmeta poput noža, lanca, žileta, ruža na vlastitom tijelu posredstvom publike (Šuvaković, 2005). Bihevioralni *body art* također je vrsta *body arta*, a definira ga demonstracija određenih oblika ponašanja. Ovakvu vrstu *body arta* izvodi umjetnik Vito Acconci koji je tijekom 23 dana pratio osobu koju bi odabrao na ulici, zatim Gilbert & George koji su, odjeveni poput činovnika, pili pivo ili prisustvovali otvorenju izložbe te se najednom ukočili i tako ostali neko vrijeme (Šuvaković, 2005).

Između provokativnih *body art* djela važno je pažljivo odabrati one koji su primjereni razrednoj nastavi, stoga je djelo hrvatske umjetnice Božene Končić Badurine prikladno za korištenje u nastavi kao primjer volumena i mase u prostoru ili pak kao primjer za karakter površine i plastičku teksturu.

Slika 11. Božena Končić Badurina: *Privremeno tijelo* (2006),
<https://www.kontejner.org/projekti/k-032-narancasti-pas-i-druge-price-jos-bolje-od-stvarnosti/performansi-7/bozena-koncic-badurina-hr-privremeno-tijelo/>, preuzeto
5.5.2020.

1.1.9 Performans

Pojam performansa uveden je 70-ih godina kao režirani ili neregirani događaj koji umjetnik ili izvođači izvode pred publikom. Performans je vezan s futurističkim festivalom, dadaističkim kabareom, konstruktivističkim parakazališnim eksperimentima, nadrealističkim seansama i ritualima te s *happeningom*, Fluksusom, *body artom* i tako dalje. Performans povezan s *body artom* je *happening* koji je više od predstave jer se i gledatelj može uključiti u akciju i otvoren je za improvizaciju. Najpoznatiji umjetnici koji su se bavili *happeningom* su Allan Kaprow, Jean-Jacques Lebel, Yoko Ono (Millet, 2004). Od hrvatskih umjetnika performansa poznata je Marina Abramović, a ekstremni primjer performansa jest onaj člana skupine Crveni peristil Tome Čaleta koji je 1972. počinio samoubojstvo tijekom performansa skočivši sa zgrade u Splitu držeći u rukama natpis „Ja sam umjetnik“ (Šuvaković, 2005).

Kod odabira performansa treba biti oprezan što koristiti u nastavi jer se mnogi od njih temelje na kršenju normi i provokacijama. Kao performans primjeren za prikazivanje u razredu navodim baletnu radionicu njemačkog Bauhauusa koju vodi Oskar Schlemmer. „Radionica je radila predstave konstruktivističkog, matematičkog i mehaničkog baleta, sintetizirajući unutrašnju arhitekturu, scenografiju, koreografiju, kostimografiju i mehanički pokret.“ (Šuvaković, 2005, str. 452). Taj performans prikladan je za nastavnu temu Ritam likova, lik u pokretu.

Slika 12. Oskar Schlemmer: *Das Triadische Ballet*, (1924),
<https://pilargonzalo.wordpress.com/2013/01/02/cultura-contra-la-crisis-oskar-schlemmer/>, preuzeto 5.5.2020.

1.1.10 *Land art*

Land art nastao je krajem 60-ih godina u SAD-u i Europi, a tako se nazivaju instalacije koje se postavljaju u prirodi. Većina djela *land arta* realizirana je na nedostupnim prostorima i moguće ih je vidjeti samo na filmu ili fotografiji (Šuvaković, 2005). *Land art* iskorištava čimbenike podneblja i godišnjih doba kako bi stvorio radove u prirodi premještanjem kamenja ili zemlje (Millet, 2004). No, *land art* obuhvaća i više od modela instalacija u prirodnom pejzažu, a to podrazumijeva minimalne intervencije i ostavljanje tragova kao što to rade umjetnici Richard Long i Hamish Fulton. Neki su od poznatih umjetnika *land arta* Robert Smithson, Dennis Oppenheim, Michael Heizer.

Heizer je radio s odnosima materijala i oblika kao što je odnos između zemlje i stijene, stoga su njegovi radovi dobar primjeri udubljeno-ispupčene mase, gdje je zemlja udubljenje, a stijena je ono što ispunjava to udubljenje te je stoga ispupčenje.

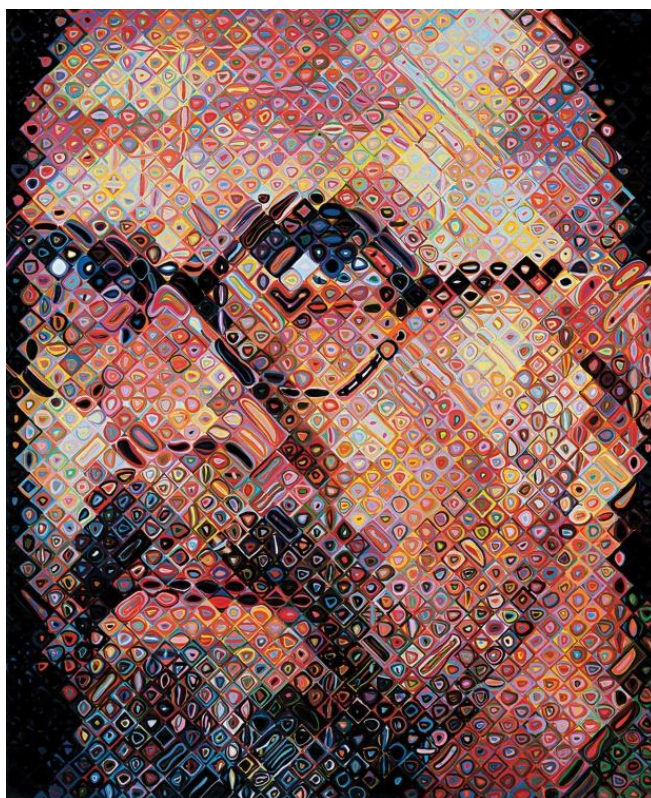
Slika 13. Michael Heizer: *Nesmještena premještena masa* (1969),
<https://artingeneral.tumblr.com/post/49542694310/top-image-michael-heizer-displacedreplaced>, preuzeto 5.5.2020.

1.1.11 Hiperrealizam

Hiperrealizam se formulirao 60-ih, to jest 70-ih godina prošlog stoljeća, a temelji se na doslovnom realističkom prikazivanju po uzoru na fotografiju. Hiperrealizam je još poznat pod nazivom fotorealizam, koji se kao pojam koristi u anglosaksonskom svijetu, dok Europa koristi naziv hiperrealizam. „Hiperrealizam je nastao kao umjetnost realističkog prikazivanja i ostvarenja novih tehničkih medijskih mogućnosti slikarstva (akrilne boje, *air brush*, kopiranje s dijapozitiva i fotografije).“ (Šuvaković, 2005, str. 262). On je svojevrsna kritika modernističkog društva jer želi prikazivati realni svijet uz pomoć fotografije jer je upravo ona impersonalna i objektivna kao polazište prikazivanja. Fotografijom se postiže doslovnost i eliminira subjektivnost. „Kao što minimalna umjetnost pokazuje predmet kao doslovni predmet, kao što konceptualna umjetnost ogoljuje jezik i pokazuje da je umjetničko djelo izraz definicija umjetnosti, tako hiperrealizam ništa ne govori o svijetu nego o prikazivanju prikazanog.“ (Šuvaković, 2005, str. 262). Motivi su koje fotorealisti biraju urbani interijeri i eksterijeri, automobili i motocikli, tijela i lica. Chuck Close razvio je prepoznatljiv stil te se specijalizirao za slikanje lica, odnosno glava velikog formata gotovo monumentalnih dimenzija, što omogućuje veliki detalizam pa i pore na licu postaju jasno vidljive (Šuvaković, 2005).

Fotorealizam ima svoj ekvivalent u kiparstvu. To je veristička skulptura koja se zasniva na postizanju što veće sličnosti između skulpture i ljudskog tijela. Zbog toga se koriste otisci tijela i lijevanje kipa u fiberglasu ili poliesteru. Verističkim kiparstvom bave se John de Andrea i Duane Hanson koji teže doslovnoj kopiji, a to postižu upotrebom odjeće. Primjer je za to Hansonova skulptura *Žena s kolicima iz samoposluživanja* koja je doslovna figura žene, odjevena u pravu odjeću i naslonjena na prava kolica. Takvi radovi podrazumijevaju određeni psihološki efekt koji proizvode kod ljudi kada dođu oči u oči s ljudskom figurom koja to zapravo nije. Osim stranih umjetnika hiperrealizmom su se bavili i umjetnici s područja bivše Jugoslavije poput Franca Mesarića, Miće Popovića, Petra Đorđevića, Milana Blanuša, Vladimira Jovanovića, Jadranke Fatur (Šuvaković, 2005).

Hiperrealističko djelo koje predlažem za rad u razrednoj nastavi jest rad Chucka Closea *Autoportret* (1997). Rad se može iskoristiti unutar nastavnog područja Oblikovanja na plohi, slikanja te nastavne jedinice Površina, slikarska tekstura.

Slika 14. Chuck Close: *Autoportret* (1997),
<https://www.britannica.com/biography/Chuck-Close>, preuzeto 5.5.2020.

1.1.12 Novi mediji

Razvoj tehnologije i medija omogućilo je razvoj virtualne umjetnosti koja nastaje elektronskim simulacijama slike, zvuka, mirisa ili dodira. Virtualna umjetnost nastaje u virtualnoj realnosti ili *cyberprostoru* što je omogućeno uporabom računala i televizora. Slike, fotografije i videozapisi mogu se računalom prenijeti u virtualni svijet i tako stvoriti sliku virtualne realnosti. Elektronski uređaji koriste se u području protetike gdje postaju produžeci ljudskoga tijela i tako pretvaraju čovjeka u kiborga. „Virtualno je u likovnim umjetnostima slikovna ili skulpturama površina koja se promatra kao živi likovni prikaz, izraz ili intervencija, a ne kao doslovna materijalna i predmetna površina.“ (Šuvaković, 2005., str. 661).

Vizualni umjetnici 80-ih i 90-ih godina koriste *cyberprostor* kao platformu za djelovanje te na taj način povezuju tehnologiju, industrijski dizajn, masovne medije i slično. Virtualni prostor zapravo se temelji na iluziji, virtualnoj pojavi koja je neopipljiva, a prema Susane Langer slika je virtualni predmet jer nije funkcionalno upotrebljiva nego predstavlja virtualni prikaz predmeta, pokreta ili prostora nastao djelovanjem umjetnika i promatrača (Šuvaković, 2005).

U vizualnoj umjetnosti djeluju i umjetnici kibernetičari koji se koriste kibernetičkim sistemima is medijima masovne kulture koji se provode u djelo posredstvom tehničara. Kibernetička se umjetnost razvijala u okvirima kinetičke i računalne umjetnosti i integracijom njihovih elemenata u biološki svijet i svijet strojeva. Neki od umjetnika koji su se bavili umjetnošću u virtualnom svijetu su Jenny Holzer, Jeffrey Shaw, Nicholas Scöffer, Dalibor Maartinis, Sanja Iveković (Šuvaković, 2005).

1.1.12.1 Hologram u suvremenoj umjetnosti

Hologram je virtualni, višedimenzionalni prostor koji možemo doživljavati usporedno s našim prostorom. Na taj je način povezan s virtualnom realnošću koja je definirana kao prostor koji može djelovati u stvarnom prostoru, ali ga fizičkim osjetilima ne možemo spoznati. Upravo se virtualni prostor, kao jedan suvremeni

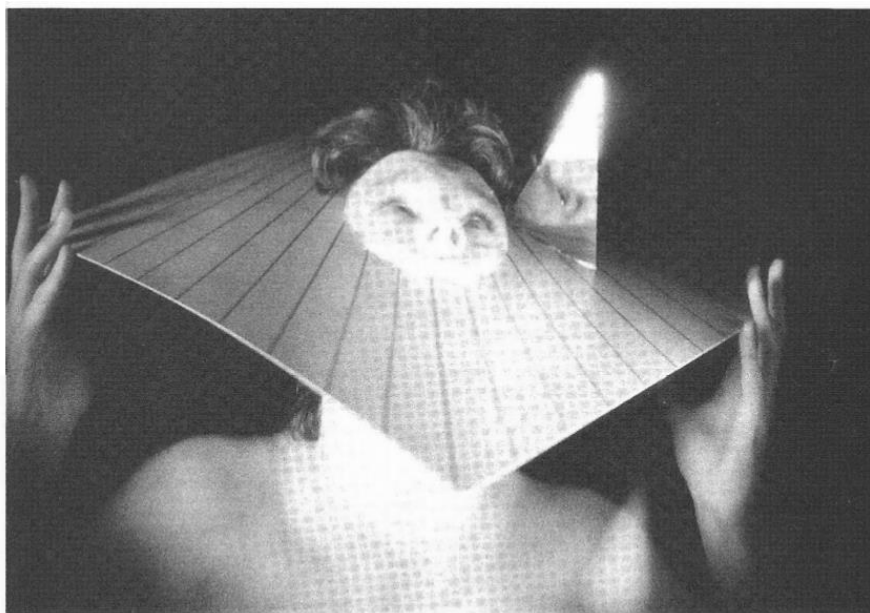
prostor, pokušava iskoristiti za nove ideje, a jedna je od njih hologram u umjetnosti. Hologram je produkt znanstvenog područja i tehnologije i kao takvog ga se najprije povezivalo s industrijom, no kasnije se počinje razmišljati izvan okvira i gleda se na to kako ga iskoristiti u umjetnosti (Young, 1997). Napretkom tehnologije možemo zakoračiti u virtualni svijet uz pomagala koja svakodnevno koristimo poput pametnih mobitela, 3D naočala i slično. Komunikacija suvremenog čovjeka promijenila se upravo zbog modernih tehnologija i umjetne inteligencije. Ljudska je socijalizacija napredovala pa se prijenos informacija sada većinski odvija pomoću virtualne realnosti, a sama riječ virtualno, prema filozofu Pierreu Levyju, označava nešto što samo po sebi potencijalno postoji, a zapravo nije stvarno (Kuhar, 2015).

Hologram sliči fotografiji jer osigurava prikaz subjekta koji je snimljen na filmu ili panelu, no pritom se koristi koherentnim oblikom svjetla putem lasera da bi osvijetlio i subjekta i panel. Najjednostavnija vrsta holograma jest Denisyuk hologram koji nastaje neposredno pred subjektom i osvjetljava subjekt kroz panel koji je transparentan. Nakon toga panel se obrađuje slično obradi fotografskog filma i slika je vidljiva uz reflektirajuće svjetlo (Richardson, 1987). Prva generacija holograma je, dakle, bila vrlo slična fotografiji, no to se s vremenom razvijalo pa se zbog očuvanja trodimenzionalnosti informacije, koja se gubi u afotografskoj slici, na odnos holograma i fotografije gleda kao na odnos skulpture i slike te za oboje možemo reći da predstavljaju jednu iluziju (privid stvarnosti) (Richardson, 1987).

Holografija se, zbog toga što je proizašla iz znanstvenog područja, najprije povezivala s industrijom i tehnologijom, a tek se kasnije dovodi u vezu s umjetnošću (Young, 1997). Privlačne karakteristike koje sadrži holografija kao medij u likovnom izražavanju upravo su ta realistična i trodimenzionalna rekonstruirana slika, ograničeno područje gledanja i boja svjetla (Ishii, 2006). Neki su od umjetnika koji se bave holografijom Paula Dowson, Michael Bleyenbergh, Betsy Connors, Ikuo Nakamura, Sally Weber i Pearl John (Oliviera, Richardson, 2013).

Martin Richardson hologramom u svojim radovima *Trokuti u pejzažu* otkriva kako vrijeme utječe na određeno područje Zemlje i mijenja način na koji je povezano s nekim oblicima. Posjećuje neko područje više puta godišnje i svaki put fotografira prizor najprije u prirodnom stanju u kojem ga je zatekao, a onda ga ponovno

fotografira izmijenjenog. Prizori pejzaža uključuju razne trokutne forme, dok u svojem kasnijem radu autor kombinira druge medije s holografijom.

Slika 15. Marin Richardson: *Inner Space*, pulsed hologram (1986), <http://martin-richardson.com/documents/2D-3D-4D.pdf>, preuzeto 6.5.2020.

Ishii (2006) također koristi holograme kao medij, eksperimentira s različitim vrstama holograma kao što su hologram s efektom duge i višekanalni hologram kod kojeg se mijenja slika koju vidimo s obzirom na naše gledište. Također koristi kompjuterski generirane holograme, igra se svjetlošću i bojom te koristi hologram u kombinaciji s drugim medijima. Zbog uporabe boje njegovi bi hologrami bili zanimljivi učenicima razredne nastave te su odličan primjer na kojem učenici mogu primijetiti šarene boje i na temelju toga upoznati kontrast kromatskog i akromatskog.

Slika 16. Setsuko Ishii: *Murmur of Aqueous* (1995),
<http://holocenter.org/setsuko-ishii>, preuzeto 7.5.2020.

Čovjekove su se potrebe promijenile i prilagodile potrebama suvremenog svijeta upravo zbog naglog razvoja tehnologije, multimedije i društvenih mreža. Takve promjene dovode i do promjena na likovno-umjetničkom području zbog čega umjetnici traže nove načine izražavanja u virtualnom svijetu koji je sve dostupniji velikom broju ljudi. Hologram je relativno nov medij koji se pokušava implementirati u umjetničkom području, no zbog svoje složenosti vrlo ga malen broj umjetnika koristi u svojem radu jer, prema Kruegeru, nema jasne granice koja bi dijelila umjetnika od tehnologa, a s druge strane umjetnost i tehnologija neraskidivo su povezane (Oliveira i Richardson, 2013). Velik potencijal holograma mogao bi se proširiti i na druga područja kao što su arheologija, turizam, suvremena arhitektura i urbanizam. Nova nam tehnologija pruža mnoge mogućnosti, a jedna od njih, kako navodi Kuhar (2015), jest mogućnost rekonstrukcije arheoloških povijesnih građevina kao što su dvorci koji danas više ne postoje, no postoje zapisi o njihovom izgledu pa bismo mogli doživjeti takve prostorne sadržaje u njihovoj stvarnoj veličini. Virtualni prostor koegzistira s fizičkim, stvarnim prostorom i oni međusobno komuniciraju, a daljnjim istraživanjem te napretkom u području znanosti i tehnologije omogućit će se daljnje shvaćanje principa djelovanja i međusobne interakcije ovih prostora.

2 SUVREMENA UMJETNOST U HRVATSKOJ

Europske struje nisu tako brzo prodrle do Hrvatske zbog ratnih okolnosti krajem 19. i početkom 20. stoljeća, ali i zbog tradicionalnosti likovnog izražavanja te udaljenosti od kulturnog i umjetničkog središta razvoja. Hrvatska napušta sovjetske modele i okreće se Zapadu, intenzivira se industrijski razvoj, a s time i suvremena masovna proizvodnja (Kolešnik i Prelog, 2012). Unatoč ograničenjima socijalističkog režima u Hrvatskoj se javlja umjereni i visoki modernizam te ga s decentralizacijom i slabljenjem socijalističke ideologije prati razvoj avangarde, neoavangarde i postmodernizma.

Sve intenzivnija modernizacija, liberalizacija, nove tehnologije, uvođenje demokracije dovode do razvoja masovne kulture, ali i marginaliziranih pokreta koje su elite odbacivale, a zalagali su se za transformaciju društva (Kolešnik i Prelog, 2012). Na taj je način umjetnička scena kritizirala društvo u kojem živi i pokušala izazvati promjene.

2.1 Zagrebačka scena i grupa EXAT 51

Kao kritika na socijalističke ideje i tendencije početkom 50-ih javlja se grupa EXAT 51 (eksperimentalni *atelier*) koju čine arhitekti koji formiraju stav o dizajnu kao nužnosti suvremene proizvodnje te preuzimaju tradicije iz Bauhauusa. Osnivači su grupe EXAT 51 Josip Picelj, Aleksandar Srnec te Vlado Kristl, a od arhitekata tu su Vjenceslav Novak, Zdravko Bregovac i Bernardo Bernardi (Kolešnik, Prelog, 2012). „Exatovci teže sintezi svih likovnih umjetnosti, dokidaju razlike između takozvane čiste i primijenjene umjetnosti, zalažu se za eksperimentalni karakter umjetničkog rada.“ (Kolešnik i Prelog, 2012, str. 292). Zalažu se za apstraktnu umjetnost i njene metode kojima bi obogatili područje vizualnih komunikacija. Usporedno se razvija grafički dizajn te ga prati produkt-dizajn, a Ivan Picelj i Milan Vulpe promovirali su grafički dizajn i izjednačili ga s europskim pandanom (Kolešnik i Prelog, 2012).

2.2 Nove tendencije

Međunarodni pokret pod nazivom Nove tendencije približava Hrvatsku Europi promicanjem grafičkog dizajna, a utemeljitelji su ovog pokreta Ivan Picelj i Milan Vulpe. Picelj je umjetnik bauhausovske orijentacije koji se bavi grafičkim dizajnom te nudi različita dizajnerska rješenja, od naslovnica časopisa i plakata do suradnje s kulturno-umjetničkim institucijama poput Muzeja za umjetnost i obrt, Galerijom suvremene umjetnosti, ali i raznim gospodarskim kućama (Kolešnik i Prelog, 2012). Njegov boravak izvan Hrvatske i susret s američkim umjetnicima i modernom umjetnošću zasigurno su imali utjecaja na njegov rad unutar granica Hrvatske. Milan Vulpe također sudjeluje na mnogim izložbama i projektima izvan Hrvatske te obogaćen tim iskustvima surađuje s Chromosom i Plivom u stvaranju njihovog vizualnog identiteta (Kolešnik i Prelog, 2012). Njegova maskota koju je osmislio za Chromos, stilski bliska Zagrebačkoj školi crtanoga filma, postaje prva animirana reklama u Jugoslaviji (Kolešnik i Prelog, 2012). Njihova saznanja o novim umjetničkim tendencijama i praksama bila su od velike važnosti za razvoj hrvatske umjetnosti i djelovanje na domaćoj sceni.

2.3 Zagrebačka scena 60-ih

U okvirima modernizma 60-ih godina u Zagrebu se javlja neoavangarda kao kritika na postojeću modernu umjetnost, s ciljem redefinicije modernog djela putem novih zamisli modernosti (Kolešnik i Prelog, 2012). Ona je bila izjednačena s međunarodnim oblicima neoavangarde po svom eksperimentalno-istraživačkom djelovanju, a otvaranje Galerije suvremene umjetnosti još je jedan dokaz da je hrvatska umjetnička scena išla ukorak s europskom. No, postojala je određena konfuzija oko ideologije moderne umjetnosti koja ostaje razapeta između visokog modernizma i kritičke neoavangardne autonomije (Kolešnik i Prelog, 2012). Stav neoavangarde jasno je zalaganje za apstraktnu umjetnost, priznanje značaja eksperimentalnog istraživanja, razvijanje borbe mišljenja, etike i aktivizma unutar sredine kojoj je potrebna modernizacija (Kolešnik i Prelog, 2012). Zbog hladnoratovskog razdoblja javlja se osjećaj bačenosti u svijet te se sukladno tome i

javljaju pokreti poput enformela i Novih tendencija gdje umjetnik više nije zatočenik egzistencijalne autentičnosti, nego želi postati obnovitelj. O tome svjedoči i prva izložba Novih tendencija održana 1961, pokazujući novi smjer u kojem žele ići, a u kojem je bila istaknuta želja o novoj dimenziji umjetničkog djelovanja (Kolešnik i Prelog, 2012).

Osim Novih tendencija u Zagrebu djeluje grupa Gorgona koja je okupila umjetnike koji su imali sličan pogled na svijet prožet apsurdom te žele drugačije shvaćanje umjetnosti. Oni su skloni *happeningu*, što dokazuju aktivnosti kojima su se bavili kao što su ugodno druženje, šetnje, jezične igre gdje nije nedostajalo humora. Također ih karakteriziraju crni humor, ironija, nihilizam, traganje za drugim u umjetnosti (Šuvaković, 2005). Teže antiumjetnosti koja govori ni o čemu, a rezultati su nerijetko bile antislike i antidjela (Kolešnik i Prelog, 2012). Zagrebačka je scena tako dokazala otvorenost i dobru informiranost o međunarodnim događanjima i stavovima, a suradnja s radom javnih institucija povezana s intelektualnim i duhovnim slobodama imala je status ekskluzivnosti na lokalnoj umjetničkoj sceni (Kolešnik i Prelog, 2012).

2.4 Radikalne društvene promjene 60-ih

Događanja 60-ih godina na području tadašnje Jugoslavije dovode do pobune protiv državnog sustava i dominantne državne vlasti. Javlja se sve veće nezadovoljstvo prema prividno stvorenoj stabilnosti i ekonomskom razvoju, a zapravo se gomilaju problemi. Dolazi do povećanja produktivnosti i rasta plaća što postupno dovodi do novih potreba potrošačkog društva koje teži sve većim slobodama koje im do tada socijalistički princip samoupravljanja nije omogućavao. Stupanj socijalne osjetljivosti opada, intelektualci pružaju otpor te izbijaju studentski nemiri u želji za slobodom mišljenja, stvaranja i izražavanja, a to na kraju dovodi do sukoba s policijom, uhićenja i uličnih demonstracija (Kolešnik i Prelog, 2012). Nadalje, dolazi do stvaranja omladinskih supkultura i aktivističkih grupa umjetnika kao što je Crveni peristol, nastao u Splitu 1966. godine. Karakterizira ga destruktivan pristup, provokativne akcije, ekscesi i takozvana *underground* ponašanja, a članovi grupe bili

su Pavao Dulčić, Toma Čaleta, Slaven Sumić, Nenad Đapić, Vladimir Dodig Trokut (Šuvaković, 2005).

Nemirima prethodi Bledski skup na kojem su sudjelovali jugoslavenski sociolozi i filozofi koji odbacuju principe marksizma i zalažu se za slobodu kritičkog mišljenja (Kolešnik i Prelog, 2012). Korčulanska ljetna škola filozofije nastala je na temeljima skupa u Bledu te postaje vodeća na području borbe protiv samoupravnog socijalizma, a njihov čiji rad usporedno prati časopis *Praxis*. Nezadovoljstvo doseže svoj vrhunac protestima studenata 1968. godine koji teže socijalnoj pravdi i duhovnom oslobođenju društva što dovodi u pitanje budućnost jugoslavenskog socijalizma (Kolešnik i Prelog, 2012). Politički protuudar i političke manipulacije prisilno su zaustavile lipanjska gibanja čime je zaustavljen proces liberalizacije, a kultura opet pada pod ideološki nadzor.

Zagreb i dalje ostaje likovno središte sve do 1974. godine, gdje u sklopu visokog modernizma djeluju skupine Nove tendencije i Gorgona. Mlade generacije umjetnika žele sudjelovati u životu svoje sredine unoseći elemente Fluxusa i *happeninga* na domaću likovnu scenu dobivajući naziv „nove umjetničke prakse“ (Kolešnik i Prelog, 2012). Umjetničke skupine KOD, BOSCH + BOSCH pak donose umjetničke prakse konceptualne umjetnosti, *land arta*, *earth arta* i *arte povere*. Razvijanju kritičko-socijalnog potencijala pridonose institucije kao što su Galerija studentskog centra, Tribina mladih ili galerija beogradskog Studentskog kulturnog centra koja je surađivala s inozemstvom. U želji za promjenom sustava lipanjska gibanja bila su vrhunac radikalnih promjena koje su ostavile posljedice na čitavo društvo koje nije bilo naviknuto na ekonomsku i gospodarsku nesigurnost te se 60-te smatraju prijelomnim trenutkom za otvaranje Zapadu (Kolešnik i Prelog, 2012).

3 Vizualna kultura i likovna umjetnost

Likovna kultura kao predmet u osnovnoj školi jedini je koji objedinjuje razvoj kompetencija na području vizualnosti, razumijevanja vizualnih komunikacija, grafičkog i produkt-dizajna, urbanizma, arhitekture, a opet je najmanje zastupljen u satnici (sveden je na jedan sat tjedno kako bi se učenici rasteretili) na temelju školske reforme koja je bila provedena 90-ih. Zbog takvih odluka dovode se u pitanje potrebe suvremenoga društva i vrijednosti koje ono tako promiče, ali i estetske vrijednosti i potrebe koje su zapostavljene, poput poznavanja vizualne baštine, arhitekture i slično. Satnica likovne kulture u drugim zemljama Europske unije kreće se od 2 sata do 4 sata tjedno, a zemlje poput Švedske, Estonije, Finske, Norveške i Danske satnicu su povećale na 2 do 8 sati tjedno (Koščec i Bračun, 2011).

Kvalitetna je obrazovna infrastruktura važna, pogotovo u osnovnoškolskom obrazovanju, jer omogućavanje kvalitetnih sadržaja s područja vizualnih komunikacija i umjetnosti doprinosi stvaranju vrijednosti, stavova i sposobnosti, što će povećati društvenu zainteresiranost za likovnu i vizualnu baštinu. Prema Piagetu, Arnheimu i drugim psiholozima s područja kognitivne i razvojne psihologije jednako su bitna područja kognicije, to jest razuma s jedne strane te tjelesno-emocionalna priroda čovjeka i percepcija koja je okarakterizirana kao važna kognitivna djelatnost s druge strane (Turković, 2008). Umjetnost u obrazovanju omogućava stvaranje kompleksnije slike svijeta, a tome najviše pomaže likovna (vizualna) umjetnost čija je prednost pred verbalnim izražavanjem korištenje vizualnog jezika i slike (Turković, 2008). Ono što nastava likovne kulture omogućuje jest razumijevanje umjetnosti unutar vlastite kulture i kulture drugih, potiče maštu, stvaralaštvo, razvija vještine koje su potrebne za rješavanje problema i istraživanje u skladu s potrebama suvremenog društva.

3.1 Likovno obrazovanje u Hrvatskoj tijekom povijesti

U javno je školstvo još 1774. godine Marija Terezija uvela crtanje kao obavezan predmet, a obuhvaćalo je crtanje prostom rukom, ali i upotrebom šestara. U to vrijeme crtanje se smatralo osnovnim korakom u savladavanju drugih umjetničkih vještina poput slikanja, graditeljstva i kiparstva (Turković, 2008). Ubrzo nakon što se crtanje pojavilo u javnom školstvu, javlja se i u pučkim školama zbog mnogostrukih koristi koje je imalo na području obrta i arhitekture. U Habsburškoj Monarhiji uveden je program crtanja obavezan za cijelo područje Monarhije, pa tako i za Hrvatsku i Slavoniju, a sastojao se od osnova geometrije, različitih arhitektonskih crteža i korištenja različitih vrsta stupova te kopiranja ukrasa (Turković, 2008). Po uzoru na taj obrazovni program crtanje se počelo uvoditi diljem gradova Hrvatske, a cilj je bio pripremiti učenike za svakodnevni život, korištenje crteža u svojim obrtima kao što su zidarski, klesarski, remenarski, tesarski, oruđarski, lončarski i mnogi drugi.

Nakon 2. svjetskog rata događaju se mnoge promjene u društvu po uzoru na Europu pa tako osnovno obrazovanje postaje obavezno, a likovni odgoj uvodi se u škole. U duhu poslijeratnih promjena gleda se na omogućavanje jednakih šansi svakom djetetu, a crtanje je oblik izražavanja kojim dijete ulazi u svijet umjetnosti na temelju interpretacije likovnih djela (Turković, 2008). Kao primarnim ciljem crtanja polako prestaje biti osposobljavanje za vlastite obrte te se više pažnje usmjerava na razvoj kreativnog mišljenja, što svojim odlukama potvrđuju organizacije poput UN-a i UNECSO-a. Likovni odgoj u satnici zauzima 2 sata tjedno svih 8 razreda osnovne škole, a povezivan je s glazbenim i tehničkim odgojem te poučavanjem materinskoga jezika jer se povezivanjem sadržaja postiže cjelovitost u razvoju ličnosti djeteta (Turković, 2008). Rosandić i Damjanov 80-ih nude program kojim bi se učenike rasteretilo ujedinjavanjem srodnih nastavnih predmeta u jedno područje. Tako bi jednoj cjelini pripadali verbalni jezik, vizualni jezik, auditivni jezik i kinestetički jezik, a drugu bi cjelinu činili književna umjetnost, likovna umjetnost te glazbena i plesna umjetnost (Turković, 2008). Likovna je kultura tako stajala uz bok Hrvatskom jeziku sve do 1996. godine kada dolazi do promjena u Nastavnom planu i programu s ciljem njegova rasterećenja. Ukida se jedan sat Likovne kulture, a uvodi se sat Religioznog odgoja s navodima o integraciji Likovne kulture u druge predmete. Na

neki se način ona time podcjenjuje jer se zanemaruju njena svrha i sposobnosti koje se njome razvijaju (Turković, 2008). Takvoj marginalizaciji Likovne kulture svjedoči i ukidanje udžbenika za Likovnu kulturu iako su učitelji smatrali da su oni neophodni u nastavi te da je osuvremenjuju i omogućuju veću korelaciju s drugim predmetima (Koščec i Bračun, 2011). Od 2006. godine na snazi je Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj te je nastava Likovne kulture uređena Nastavnim planom i programom za predmet Likovne kulture. Nastavnom planu i programu temelj postaje HNOS, što je skraćeno od Hrvatski nacionalni obrazovni standard Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa s ciljem razvijanja „škole po mjeri učenika” (Salomon, 2006). Godine 2019. dolazi do promjena donošenjem kurikularne reforme kojom se Nastavni plan i program stavlja izvan snage. Program se pod nazivom *Škola za život* najprije provodi u 1. i 5. razredu osnovne škole te 1. razredu gimnazije od školske godine 2019/2020, a za učenike 2.,3., 6. i 7. razreda osnovne škole te 2. i 3. razreda gimnazije od školske godine 2020/2021. i na kraju, za učenike 4. i 8. razreda osnovne škole i učenike 4. razreda gimnazije od školske godine 2021/2022. Cilj Kurikuluma za nastavni predmet Likovne kulture za osnovnu školu jest oblikovati osobu i njezin društveni identitet, razviti sposobnost kreativnog mišljenja, usvojiti likovnu i vizualnu pismenost, vježbati opažaje i praktični rad. Takvim odgojem potiče se kritičko mišljenje i analiziranje likovnih djela što omogućuje stvaranje kompetencija potrebnih za suvremeni život. Satnica se, međutim, nije promijenila: ostala je na jednom satu tjedno (Narodne novine, 2020).

3.2 Likovna umjetnost u europskim zemljama

Za razliku od hrvatske satnice, gdje nastava Likovne kulture zauzima jedan sat tjedno, europske su zemlje satnicu povećale na dva ili četiri sata tjedno, a neke, poput Švedske, Finske, Estonije, i do osam sati na tjedan zahvaljujući objedinjavanju umjetnosti s obrtom i dizajnom. U Estoniji, Švedskoj, Finskoj i Norveškoj nastava se zove Art and Craft, u Danskoj je to Art and Handicraft, Wood/Metalwork, Home Economics, u Lichtensteinu je Technical Design, Creative Arts, u Litvi Art and Technologies i u Portugalu Visual and Technological Education (Koščec i Bračun, 2011). Vidljivo je da se često područja poput Crafts i Technical Designa povezuju s

nastavom umjetnosti, a u Hrvatskoj bi tome ekvivalent bila Tehnička kultura koja također satnicom obuhvaća jedan sat tjedno i tako postaje drugi najmanje zastupljeni predmet u Nastavnom planu i programu. U usporedbi s drugim nastavnim predmetima najveći nesrazmjer vidi se upravo u odnosu satnice Likovne kulture i satnicama drugih predmeta, dok su u drugim europskim zemljama satnice nastave umjetnosti i društvenih znanosti ili povijesti slične ili čak veće ako je riječ o religiji, glazbi i filozofiji (Košćec i Bračun, 2011).

U Europi se danas na području umjetničkog obrazovanja koriste termini obrazovanje za umjetnost što podrazumijeva umjetnički senzibilitet i sposobnost umjetničkog izražavanja te termin obrazovanje putem umjetnosti koje služi obogaćivanju znanja, osobnog mišljenja i kritičkog mišljenja te na neki način utječe na kompletan razvoj ličnosti (Košćec i Bračun, 2011). Koncept obrazovanja putem umjetnosti osmislio je Herbert Read koji je 1943. objavio knjigu *Education through Art*, a umjetnost u obrazovanju zauzela je središnje mjesto u reformi obrazovnog sustava s ciljem razvoja kreativnih sposobnosti djece i razvoja boljeg društva (Košćec i Bračun, 2011). UNESCO godine 1954. osniva pokret pod nazivom International Society for Education through Art i donosi smjernice za umjetničko obrazovanje putem kojih se zagovara opće ljudsko pravo na obrazovanje i kulturnu participaciju u kojoj umjetnost ima središnju ulogu. Smjernicama je propisano što se umjetničkim obrazovanjem razvija, a to su intelektualna spoznaja, likovno-vizualna pismenost, emocionalna inteligencija, komunikacijske vještine, kreativnost, kritičko mišljenje i smisao za slobodu mišljenja i djelovanja. Također su navedene metode kojima bi se trebale ostvarivati te sposobnosti: proučavanje umjetničkih djela, izravan susret s umjetničkim djelima, sudjelovanje u umjetničkom stvaranju (Košćec i Bračun, 2011). Zastupljenost predmeta koji su ekvivalent Likovnoj kulturi u Hrvatskoj različita je u pojedinim državama pa ih tako možemo podijeliti na dvije skupine. Prvo su one države u kojima je umjetnost obavezan predmet tijekom cijelog obaveznog školovanja te imaju najveću satnicu, ali i kombiniraju umjetnost s drugim područjima. Drugu grupu čine one zemlje u kojima je predmet povezan s umjetnošću obavezan i izborni te one zemlje u kojima je satnica smanjena. Zastupljenost i položaj vizualno-likovnog obrazovanja u 12 europskih zemalja vidljiv je u Tablici 1.

Tablica 1. Položaj vizualno-likovnog obrazovanja u 12 europskih zemalja.

	Predmet	Kurikularno područje	Status predmeta		Broj sati (tjedno)	Napomena
			Obavezan	Izborni		
Švedska	1. Umjetnost / Art	Umjetničko: – Umjetnost – Domaćinstvo – Sport – Zdravst. obr. – Glazba – Obrti	7 – 16	–	4%	Škole mogu same kreirati satnicu po potrebi; Sat traje 60 minuta
	2. Obrti / Crafts – textiles – woodwork and metalwork		7 – 16	–	6%	
Finska	1. Vizualna umjetnost / Visual Arts	Umjetničko: – Umjetnost – Obrti	9 god.	–	1+1	
	2. Obrti / Crafts	– Tjelesno obr.				
Irska	1. Vizualna umjetnost / Visual Arts	Umjetničko: – Umjetničko obr. – Vizualne umjetn.	6 – 12	–	2	
	2. Umjetnost, obrt i dizajn / Arts, Crafts and Design	– Glazba – Gluma – Umjetnost, obrt, dizajn	12 – 15		1	
Engleska	Umjetnost i dizajn / Art and Design	Umjetničko: – Umjetnost i dizajn – Glazba – Dramska umj.	5 – 14	14 – 16	Satnica je odluka škole	Program za učenike s posebnim potrebama
Norveška	Umjetnost i obrti / Arts and Crafts	Umjetničko	6 – 16		min.10%	Škola može po potrebi povećati broj sati
Škotska	Umjetnost i estetski odgoj	Umjetničko: – Likovna umjet. i dizajn	–	3 – 5		Predobvezno obrazovanje
	Likovna umjetnost i dizajn / Art and Design	– Glazba – Dramska umj – Tjelesni odgoj	6 – 16		min.15% od satnice	
Austrija	Likovni odgoj / Art education	Umjetničko	1 – 7 r.		2	
			8 – 9 r.		1	

Mađarska	Crtanje i likovna umjetnost / Drawing and Visual Arts	Umjetničko	1 – 6 r.		2	
			7 – 8 r.		1	
Slovenija	Likovni odgoj / Art education	Umjetničko	1 – 5 r.		2	
			6 – 8 r.		1	
Nizozemska	Likovna umjetnost i obrti / Drawing, art and crafts	Umjetničko: – Ekspresivne aktivnosti – Jezik – Glazba – Likovna umjet. – Ručni rad – Igra i ples	5 – 12		9% od satnice	Trajanje sata: – osnovna škola – 60 min. – srednja škola – 50 min.
			12 – 16		9% od satnice	
Hrvatska	Likovna kultura / Visual culture	Umjetničko	7 – 15		1	
Njemačka	Umjetnost / Art	Umjetničko	1 – 7		1	
			8 – 9		2	

Skandinavske zemlje vrlo su dobar primjer kako ulagati u istraživanje umjetničkog obrazovanja, što je rezultiralo kvalitetnim obrazovanjem i nacionalnim kurikulumima gdje likovna umjetnost postaje obavezan predmet tijekom 9 ili 10 godina obaveznog školovanja, a učitelji imaju slobodu izbora u organizaciji nastave i odabiru metoda te škola fleksibilno raspoređuje sate kako je potrebno. Najbolji primjer za to jest Finska čiji kurikulum razlikuje dva odvojena predmeta, od kojih je jedan Vizualna umjetnost, a drugi Obrti. Naglasak je stavljen na nove medije, dizajn i vizualne komunikacije (Koščec i Bračun, 2011). Druge zemlje uvidjele su važnost likovne umjetnosti u obrazovanju te su je uvele kao obavezni predmet, bilo s većom bilo s manjom satnicom.

3.2.1 Nastava likovne kulture prema NPP i HNOS-u

Nastavni plan i program na snazi je od 2006. godine, a donijelo ga je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa s ciljem rasterećenja učenika i podizanja kvalitete obrazovanja. Kao temelj nastavnom planu i programu donesen je HNOS koji također nudi rasterećenje od suvišnih sadržaja, način poučavanja koji je suvremen, a karakteriziraju ga istraživačka nastava, skupni rad, samostalni rad te stjecanje vještina i sposobnosti za svakodnevni život (Salomon, 2006). Te se zadaće ostvaruju na području znanja, sposobnosti i stavova. Nastavni predmet Likovna kultura obuhvaća područja crtanja, slikanja, grafike, modeliranja, građenja i dizajna te sadrži obavezne i izborne nastavne teme, a to su Točka i crta, Ploha, Boja, Površina, Volumen i masa u prostoru. Navedeni su ključni pojmovi za svaku nastavnu temu koji se obrađuju u nastavnim jedinicama, a tiču se likovnih problema koji se obrađuju. Salomon (2006) u svojem članku navodi neke nedostatke HNOS-a kao što je konfuznost, jer se isti pojmovi različito definiraju u različitim predmetima te kao još jednu slabost spominje prikazivanje istih primjera ilustracija u nižim razredima i njihovo ponavljanje u višim razredima iako bi se mogli koristiti novi.

Ciljevi su ambiciozno isplanirani, a broj sati ostao je na jednom satu tjedno, no sati Likovne kulture često se odvijaju u blok-satima svakog drugog tjedna. Važan su aspekt realizacije učitelji, koji moraju biti osposobljeni za provedbu programa koju ponekad opstruiraju školska infrastruktura, premalene učionice, skup materijal i pribor potreban za nastavu Likovne kulture i slično. Nastava Likovne kulture trebala bi se temeljiti na suvremenim metodama, interaktivnosti i kompetencijama učitelja u svim područjima, ne samo u području likovne kulture.

3.2.2 Nastava likovne kulture i kurikulum

Kurikulum za nastavne predmete Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije donijelo je Ministarstvo znanosti i obrazovanja, a potpisuje ga ministrica Blaženka Divjak. Svrha nastavnog predmeta Likovne kulture prema Kurikulumu jest oblikovati osobni i društveni identitet učenika, obogatiti sliku o svijetu u kojem živi, razvijati kreativno mišljenje, usvojiti likovnu i vizualnu

pismenost i praktičnu primjenu tehnika i alata. Opisuju se odgojno-obrazovni ciljevi učenja i poučavanja i struktura Kurikuluma. Ono po čemu se Kurikulum razlikuje od Nastavnog plana i programa jest njegova struktura, ali broj sati ostaje na 35 sati godišnje. Umjesto nastavnih područja i ključnih pojmova imamo domene i ishode učenja kojima su obuhvaćeni afektivni, kognitivni i psihomotorički aspekti učenja. Prva domena označena je slovom A, a zove se Stvaralaštvo i produktivnost. U njezinom je središtu stvaralačko-kreativni proces učenja, istraživanje okoline vlastitim osjetilima, upoznavanje s materijalima, alatima i medijima likovnog jezika. Druga domena označena je slovom B te se zove Doživljaj i kritički stav, a ona se pak temelji na razvijanju opažanja i stjecanju kompetencija koje su potrebne za selekciju informacija u suvremenom svijetu i izloženosti medijima. Također se naglasak stavlja na različit pristup rješavanja umjetničkog problema, formiranja stava o likovnim djelima, vizualnoj okolini i tako dalje. Posljednja domena jest domena pod slovom C, nazvana Umjetnost u kontekstu koja osvještava važnost likovne kulture za društvo, svijest o raznolikosti kulturnih baština i identiteta. Nakon domena slijede zadane teme koje se obrađuju po razredima: Slika, igra, priča, Vidljivo-nevidljivo, Priroda i oblik, Prostor u kojem boravim te izborne teme Zajedno smo različiti i Umjetnost i zajednica. Za svaki razred obavezne su 4 teme, a dvije su teme izborne te se njima omogućuje povezivanje sadržaja Likovne kulture s ostalim predmetima, međupredmetnim temama i iskustvima iz svakodnevnog života. Učitelj je slobodan odabrati sadržaje za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda, odlučivati o dužini trajanja cjelina, broju likovnih ili vizualnih radova. Ishodi su napisani u obliku tablica gdje se uz odgojno-obrazovne ishode i razradu ishoda nalazi samo opis usvojenosti ishoda za ocjenu *dobar*. Na kraju dokumenta nalaze se dodatne upute i pojašnjenja kako vrednovati usvojenost odgojno-obrazovnih ishoda te što uključuje vrednovanje naučenog, vrednovanje za učenje, vrednovanje kao učenje, elemente ocjenjivanja i određivanje završne ocjene.

4 SUVREMENA UMJETNOST U NASTAVI LIKOVNE KULTURE

Suvremena umjetnost razlikuje se od moderne umjetnosti po tome što povlači za sobom nove modele umjetničkog obrazovanja i postavlja pitanje korištenja drugačijih metoda u poučavanju vezano uz prikladnost metoda i njihovu efektivnost. Likovno obrazovanje reflektira dominantan smjer u umjetnosti pa se tako 1920-ih godina cijenila sposobnost realističnog prikazivanja, što se promijenilo s modernističkim tendencijama i mogućnošću samoizražavanja i autonomije u radovima (Remm, 2012). Suvremena umjetnost traži primjenu novih metoda u poučavanju umjetnosti, no pitanje je koje metode su prikladne i koje odabrati radi usklađivanja obrazovnih ciljeva s novom situacijom (Turković, 2013). Danas se koriste metode koje čine učenje učinkovitim, poput metode usmjerene na učenika koji uči shvaćajući da je za usvajanje znanja potrebno vrijeme. Metode usmjerene na učenika su oluja ideja, debate, seminari, projekti, radionice, učenje putem eksperimenata, samorefleksije (Remm, 2012). Takvim metodama razvijaju se kompetencije koje pridonose osobnom razvoju učenika, primjerice kompetencije za profesionalni život, uključivanje u građansko društvo te individualni razvoj sposobnosti i interesa učenika (Turković, 2013). Aktivno učenje također doprinosi razvoju osobnosti učenika potičući suradnju s drugim učenicima, što dovodi do razvoja kritičkog mišljenja i stvaranja odgovornosti prema radu. Kritičko je mišljenje važno kod prepoznavanja problema i traženja rješenja, u suprotnosti s dosadašnjom praksom koja se temeljila na prijenosu informacija u skladu s ideologijom države, što se s konceptom suvremene umjetnosti promijenilo (Turković, 2013). Ono što se nije promijenilo jest cilj da se kod učenika probudi osjećaj za i ljubav prema umjetnosti i poštovanje prema kulturnoj baštini te razvijanje likovnog izražavanja, kreativnosti, rješavanja problema.

Glavne karakteristike suvremene umjetnosti u likovnom su obrazovanju interdisciplinarnost, interakcija i uključenost, interpretacija, povezivanje i korištenje novih medija (Turković, 2013). Interdisciplinarnost omogućuje da se suvremena umjetnost povezuje s ostalim predmetima i područjima, pa učenici imaju prilike kroz umjetnost razgovarati o društvenim problemima, kulturi i političkim problemima. „Umjetnosti je, dakle, dopušteno izaći izvan svog diskursa bez ograničenja, problem

je u tome što ulaskom u neki drugi diskurs širi područje primjene u kojem se sve teže snalazimo i sve teže nešto prepoznajemo kao umjetničko djelo.“ (Turković, 2013, str. 4). Interaktivnost suvremene umjetnosti odnosi se na gledatelja koji postaje sudionik, a ne samo pasivni promatrač, što nam daje uvid u različite stavove i mišljenja. Naglasak je, dakle, na razvoju vještina koje će omogućiti snalaženje u novonastalim društvenim prilikama. Nastavnik likovne kulture pomaže učeniku da se služi tehnikama, materijalima, principima, znakovima i simbolima te da korištenjem likovnih elemenata prenosi poruku (Turković, 2013). Od učenika se traži odgovornost prema radu što znači da učenik mora biti sposoban evaluirati vlastiti rad, to jest učiteljeva pomoć omogućuje učeniku kritički sagledati svoje rezultate. Nastavnik vodi učenika kroz proces rada, pokazujući mu dobre primjere umjetničkih djela, ali učenik postaje sve odgovorniji za svoj rad (Turković, 2013). Projektna nastava likovne umjetnosti primjer je u kojemu učenici kolektivno rješavaju zadatke te imaju prilike raditi u grupama, prihvaćati tuđe mišljenje, cijeniti tuđi rad – drugim riječima, projektnom nastavom stječu socio-emocionalno znanje. Uloga je nastavnika u projektnoj nastavi voditi učenike, promatrati ih i evaluirati.

Dakle, sve su to načini na koje možemo prilagoditi svoje poučavanje kontekstu suvremene umjetnosti te je važno da učitelji budu upoznati s njome i kako se takva nastava može održavati, no i to je diskutabilno s obzirom na uvjete u kojima učitelji danas rade, a koji ne odgovaraju zahtjevima novog doba.

4.1 Nove prakse u nastavi likovnog obrazovanja

Učenje pomoću likovne umjetnosti pokušava razbiti predrasude da je umjetnost samo emocionalna djelatnost. Zahvaljujući kognitivnom psihologu Arturu Eflandu, naglasak se stavlja na kognitivni put učenja (Turković, 2013). Efland gleda na razumijevanje suvremenog kulturnog okoliša kao na jedan od najvažnijih aspekata postmodernističkih kurikula: poučavanje umjetnosti koristi širenju i boljem razumijevanju kulture društva u kojem živimo (Duh i Zupančić, 2009). Evaluacija je važan element u umjetničkom obrazovanju jer služi razvijanju sposobnosti procjene umjetničkih radova i estetskih fenomena u okolišu, no postoji odmak između subjekata koji se evaluiraju i vremena u kojem živimo. U osnovnoj školi evaluaciji su podvrgnuta tradicionalna djela ili djela iz prve polovice 19. stoljeća, što ne isključuje važnost njihove evaluacije nego traži kombinaciju tradicionalnog i suvremenog (Duh i Zupančić, 2009). Način na koji se pristupa evaluaciji umjetničkih djela polazi od jednostavnijih djela preko apstraktnih pa sve do suvremenih umjetnina pazeći na korišteni medij i poruku koja se djelom prenosi tako da odgovara razini učeničkih sposobnosti. Važno je omogućiti učenicima da komuniciraju s umjetničkim djelom, što varira od učenika do učenika i njihove perspektive. Upravo ta komunikacija razvija kod učenika estetsku svijest zbog mnoštva vizualno-likovnih sadržaja, osjetljivost za likovne poruke, a pridonosi usvajanju i likovnoga jezika te bogaćenju duha (Kušćević, 2015).

Zbog toga je besmisleno planirati reakcije učenika na umjetničko djelo, a bitnije je poticati drugačije, neočekivane i individualne doživljaje djela (Duh i Zupančić, 2009). Razlog je tome što će netko reagirati na emocionalnoj razini, a drugi pak na razini intelekta, što je rijetko u nižim razredima osnovne škole, no treba ustrajati na razvijanju osjetljivosti za umjetnička djela, posebice ona koja pripadaju suvremenoj umjetnosti. Komunikacija je ključ kada je riječ o suvremenoj umjetnosti jer ona traži različite načine sporazumijevanja kako bi objasnila svoj subjekt i zbog toga obiluje pokretima *happenings*, performansima. Učiteljeva uloga jest omogućiti učenicima razumijevanje suvremene umjetnosti i naučiti ih kako gledati na nju. Duh i Zupančić (2009) u svojem su istraživanju otkrili da učenike privlače zanimljive konstrukcije, a učiteljevo objašnjenje pozadine nastanka tih djela još ih više interesira. Spominju primjer Wima Delvoya koji je u svojem umjetničkom djelu

Cement Truck (1991), koje je ujedno korišteno u nastavi Likovne kulture u 4. razredu, koristio neodgovarajuće materijale za njegovu izradu. On je naime, zaposlio dvadeset radnika u indonezijskoj šumi koji su jedanaest mjeseci stvarali taj kamion u stvarnoj veličini. Time je ukazao na problem jeftine radne snage, danas sveprisutne u našem društvu. Učitelji bi, dakle, trebali raspolagati informacijama o djelima koja su prikladna za prezentiranje učenicima, a da bi u tome uspjeli, trebaju imati kvalitetno obrazovanje.

U svome istraživanju Herzog i Duh (2013) nude nam zanimljiva rješenja kako suvremene umjetnike predstaviti djeci te koja njihova djela odabrati i osmisliti praktične radove za učenike. Odabrane suvremene umjetnike Cindy Sherman, Josepha Kosutha i Mateja Andraža Vogrinčića predstavili su njihovim najpoznatijim djelima te na temelju njih osmislili zadatke kojima će se učenici baviti. Tako su na primjeru Josepha Kosutha željeli učenicima približiti nekonvencionalne načine izražavanja karakteristične za konceptualnu umjetnost odabavši njegov rad *Jedna i tri stolice* (1965). Nadalje, učenici su odabrali neki svakodnevni objekt prema kojem su morali imati određeni stav te su mogli mijenjati, redizajnirati, oduzeti bilo koji njegov dio s obzirom na formirani stav, pozitivan, negativan ili pak provokativan. Također su ga mogli uklopiti u pisanu riječ ili definiciju koja je mogla biti izmišljena od kombinacije nekih drugih riječi, ali da se stav koji je formiran u početku i dalje vidi (Herzog i Duh, 2013). Radovi koje su dobili bili su vrlo zanimljivi te su omogućili učenicima da razmišljaju na malo drugačiji način i upoznaju konceptualnu umjetnost, koriste suvremene načine umjetničkog izražavanja, redizajniraju objekte, uspoređuju i analiziraju svoje, ali i tuđe radove te konačno podignu razinu svijesti o tome što je suvremena umjetnost.

4.2 Likovno-umjetničko djelo u nastavi Likovne kulture

Likovna umjetnost ima zadatak komunikacije, što je tijekom povijesti vidljivo u različitim načinima izražavanja kojima su se ljudi služili s ciljem isticanja svojih mišljenja, stavova, doživljaja. Tako je i likovno djelo povezano s vremenom, prostorom i kulturom u kojoj je nastalo, no ono i nadilazi te granice i pridonosi razvoju čovjekovog osjećaja za estetsko i kulturno. Odnos prema likovnoj umjetnosti formira se učenjem jer su likovna djela otvorena i dinamična u smislu interpretacije, komunikacije, percepcije i recepcije (Kuščević, 2015). Likovno djelo u nastavi likovne kulture predstavlja poticaj kojim se pojašnjava likovni zadatak, ali ono doprinosi i cjelokupnoj spoznaji svijeta kod djeteta. Zadatak interpretacije likovnih dijela nije lak, stoga je bitno da se dijete s likovno-umjetničkim djelima susreće što češće na svim razinama svoga školovanja, čak i u predškolskoj fazi jer su i predškolska djeca sposobna za estetski odgovor. Dijete u vrtiću već može na neki način opisivati, analizirati, prosuđivati nasumičnim redoslijedom kao i likovni kritičar (Kuščević, 2015). Poznavanje likovnog jezika jedino se može postići kontinuiranim promatranjem i susretom s likovnim djelima, a najbolje bi bilo da učenici posjećuju muzeje i galerije te promatraju reprodukcije na nastavi.

Likovno-umjetničko djelo koje će se koristiti kao reprodukcija u nastavi likovne kulture nije slučajno odabrano, već je bitno uspostaviti kriterije, a Kuščević (2015) navodi načelo kvalitete (važnost autora i njegova rada), zatim tipičnost autora i njegova rada, zornost radova, sadržajnu primjerenost djela te praktično-izvedbenu primjerenost djela. Dakle, radovi koje odabiremo ne smiju biti prekompleksni, ne smiju sadržavati ekstremne prikaze nasilja, golotinje, spolnosti, a oni su česti u pokretima suvremene umjetnosti kao što su performans i *happening*. Također je važno odabrati ona djela na temelju koji je moguće objasniti likovni zadatak.

Analiza umjetničkog djela je jednako važna kao i komunikacija s djelom, a ona sadrži fazu opisivanja, analitičku obradu, interpretaciju i evaluaciju. Drugim riječima, opisuje se ono što se vidi, uočavaju se elementi, tehnike koje umjetnik koristi, ispituju se razlozi i ciljevi nastanka rada te na kraju promatrač daje svoje subjektivno mišljenje i tako pokazuje što je naučio o umjetničkom djelu koje je promatrao (Kuščević, 2015). Eisner razlikuje pak šest dimenzija promatranja umjetničkog djela, a to su iskustvena dimenzija (utjecaj umjetničkog djela na

promatrača), zatim formalna dimenzija pri kojoj se promatrač usredotočuje na elemente i princip rada. Simbolička i tematska dimenzija odnosi se na analizu i razumijevanje teme umjetničkog djela, a materijalna dimenzija obuhvaća propitivanje o likovnim materijalima, alatima i medijima. Posljednja je kontekstualna dimenzija koja ispituje kontekst u kojem je djelo nastalo (Kuščević, 2015). Model *Ways in Model* također potiče estetsko učenje kod djece, a usmjeren je na promatranje i doživljavanje umjetničkih djela. Smatra se da je promatrač važan u ovom pristupu podučavanja pa stoga model obuhvaća osobni pristup, pristup objektu, pristup subjektu i pristup kontekstu. Zato se započinje s učeničkim osobnim reakcijama na likovno djelo na temelju njihovih prethodnih znanja ili asocijacija, a onda se kasnije provodi kritička analiza (Kuščević, 2015).

Likovno se djelo može analizirati kroz tri cjeline od kojih je prva materijalna egzistencija djela, što znači da se promatraju motivi, materijal ili medij, struktura i likovna poruka. Druga cjelina kvaliteta je koju umjetnik unosi u djelo u smislu likovne kreativnosti, individualnosti umjetnika i metoda oblikovanja. Posljednja je cjelina kvaliteta koju u djelo unosi promatrač, odnosno gleda se na utjecaj vremena, stil i utjecaj socijalnih faktora (Kuščević, 2015). Doživljaj umjetničkog djela ovisi o razvojnoj fazi u kojoj se djeca nalaze pa tako Parsons razlikuje pet faza u kojima se djeca mogu naći i sukladno tome doživljavati i razumjeti likovnu umjetnost (Kuščević, 2015). Na početku djeca ne prosuđuju umjetnička djela, ne procjenjuju jesu li dobra ili loša, što se mijenja oko 10. godine kada počnu izražavati svoje mišljenje koje ovisi o tome sviđa li im se sadržaj koji promatraju ili ne. U adolescenciji djeca postaju empatičnija i postaju svjesna tuđeg iskustva, dok mladi odrasli doživljavaju likovno djelo preko stila, forme i socijalnog konteksta. Petu fazu čine profesionalno obrazovani pojedinci koji imaju najviši novo razumijevanja umjetnosti (Kuščević, 2015). Kod djece treba poticati izražavanje i iskrenost koju iskazuju prilikom promatranja umjetničkog djela jer se tako aktivira dječje mišljenje koje utječe na daljnje formiranje stavova, razvoja mašte i senzibilnosti.

5 Suvremena umjetnost u razredu

Na temelju ovih istraživanja i radova, sukladno temi ovog rada, probrani su suvremeni umjetnici i njihova djela koja su prikladna uzrastu djece kojoj su prezentirana. Korištena su u nastavi likovne kulture u 2., 3., i 4. razredu Osnovne škole Mihovila Pavleka Miškine u Đelekovcu, a nastava je opisana prema važećem Nastavnom planu i programu za navedene razrede.

5.1.1 Primjena suvremene umjetnosti u 2. razredu

Nastavnom satu Likovne kulture u drugom razredu u Osnovnoj školi Mihovila Pavleka Miškine prisustvovalo je 13 učenika te učiteljica Mira Adamović. Prema nastavnom planu i programu na satu je obrađena tema Fotografija iz nastavne cjeline Ploha. Motiv koji su učenici radili bio je mitološko biće, a likovna tehnika kolaž iz časopisa. Na ovom satu Likovne kulture kao poticaji su korištene reprodukcije suvremene umjetnice Wangechi Mutu.

NASTAVNA JEDINICA

1. **Cjelina:** Ploha
2. **Nastavna tema:** Fotografija
3. **Likovno područje:** primijenjeno oblikovanje – dizajn
4. **Likovni problemi (ključni pojmovi):** fotografija, fotograf
5. **Motiv:** a) vizualni: mitološko biće
b) nevizualni:
c) likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj:
6. **Likovno-tehnička sredstva i likovne tehnike:** kolaž iz časopisa

Sat je započeo demonstracijom rada s kolaž-papirom nakon čega je uslijedila motivacija u kojoj su učenici uočavali razlike između fotografije i slike, to jest fotografa i slikara. Učenici su imali prilike vidjeti i opipati stare fotoaparate poput

Agfe Click-I, Nikona EF 100 koji funkcioniraju pomoću fotoosjetljivog filma te digitalni fotoaparati Panasonic DMC-FX9 na kojem se fotografije spremaju na memorijske kartice i mogu se prenositi na računala ili pametne telefone. Vidjeli su i fotografije iz različitih perioda u kojima su one nastajale, primjerice crno-bijela fotografija, *sepia*, polaroidna fotografija i fotografija u boji. Učenici su vidjeli i novi polaroidni fotoaparati Instax Mini 9 kojim smo se zajednički fotografirali. Promatrali su kako fotografija nastaje pred našim očima, a oduševljenja pritom nije nedostajalo. Polaroidna fotografija ostala je učenicima kao uspomena na naše druženje. Nastavak motivacije odnosio se na prvu fotografiju *Pogled s prozora u Le Grasu* nakon čega su učenici čuli priču o njenom nastanku i vidjeli malu maketu *camere obscurae* te pogledali kroz nju i zaključili da je slika koju vide izokrenuta.

Slika 17. Zajednička fotografija polaroidnim fotoaparatom.

Drugi dio motivacije bio je usmjeren na upoznavanje motiva, mitološkog bića o kojem su učenici slušali kratke priče iz knjige *Hrvatska bajoslovlja* autora Vida Baloga, koja sadrži mitove s područja slavenskih zemalja, i tako naučili što su mit i legenda. Učenici su također vidjeli fotografije nekih od najpoznatijih mitoloških bića poput kiklopa, hidre, harpije, kentaura, satira, meduze i ostalih. Kao poticaj korištene su reprodukcije suvremene kenijske umjetnice Wangechi Mutu *Even* (2014),

Beneath Lies the Power (2014) i djelo *Homeward Bound*, također iz 2014. godine, na temelju kojih su učenici naučili kako je umjetnica koristila kolaž-papir. Zatim je uslijedila najava zadatka oblikovanja mitološkog bića kolaž-papirom i učenici su prionuli na posao.

Slika 18. Rad učenika na ispunjavanju likovnog zadatka.

Na kraju sata analizirani su učenički radovi i učenici su razgovarali o tome je li likovni zadatak uspješno ispunjen te uspoređivali svoje radove s reprodukcijom Wangechi Mutu *Even* (2014). Učenici su bili vrlo uzbuđeni zbog svojih radova pa su ih odmah stavili na pano te su imali prilike detaljnije objasniti svoja mitološka bića i izjasniti se čiji je rad najoriginalniji, najdetaljniji i slično.

Slika 19. Wangechi Mutu: *Even* (2014), reprodukcija korištena na satu Likovne kulture u 2. razredu osnovne škole.

Slika 20. Analiza dječjih radova.

5.1.2 Analiza dječjih radova 2. razreda

Likovni je zadatak bio kolažem iz časopisa oblikovati mitološko biće tako da se kolaž reže škarama, a ne trga prstima te je važno bilo koristiti što više manjih dijelova kolaž-papira i postići slojevitost njegova lijepljenja na podlogu papira. Slojevitost kolaža iz časopisa vidljiva je na primjeru dječjeg rada na slici 21. gdje je učenik uspješno iskoristio prostor papira i napravio veliko mitološko biće, što nije bio problem ni ostatku razreda. Također, učenik nije izrezivao gotove oblike iz časopisa nego iz je dijelova teksta izrezivao potrebne mu oblike. Mitološko biće ima mnogo detalja, što znači da su učenici uočavali detalje na reprodukcijama mitoloških bića koje su im bile pokazane i tako razvijali svoju osjetljivost za likovne sadržaje i elaboraciju. Svi su učenici ispunili likovni zadatak, a to je vidljivo u raznolikosti mitoloških bića od kojih je svako različito i posebno na svoj način, ukazujući tako na individualan pristup učeničkog rješavanja likovnoga problema.

Slika 21. Primjer slojevitosti pri korištenju tehnike kolaža i obilja detalja.

Slika 22. Primjer korištenja prostora plohe pri oblikovanju rada.

5.1.3 Primjena suvremene umjetnosti u 3. razredu (Crtačka tekstura)

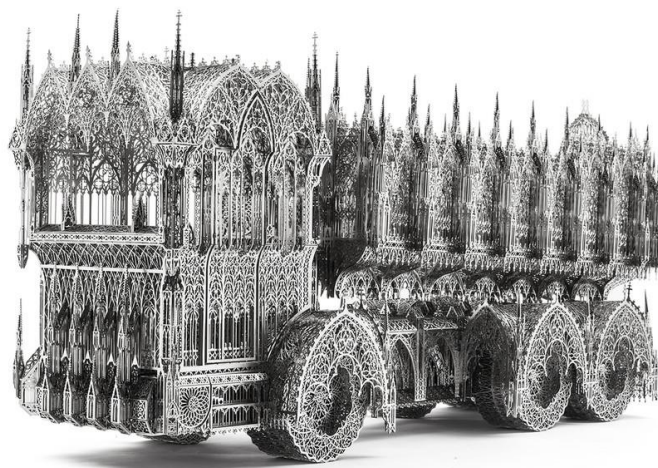
Na nastavnom satu likovne kulture u trećem razredu u Osnovnoj školi Mihovila Pavleka Miškine prisustvovalo je šestero učenika te učiteljica Snježana Dolenc. Prema nastavnom planu i programu na satu je obrađena tema Crtačka tekstura iz nastavne cjeline Točka i crta. Motiv koji su učenici radili bio je vizualni (kombajn), a likovna tehnika olovka. Na ovom satu likovne kulture kao poticaj su korištene reprodukcije radova suvremenog belgijskog umjetnika Wima Delvoyea.

NASTAVNA JEDINICA

1. **Cjelina:** Točka i crta
2. **Nastavna tema:** Crtačka tekstura
3. **Likovno područje:** oblikovanje na plohi – crtanje
4. **Likovni problemi (ključni pojmovi):** ornament, crtačka tekstura
5. **Motiv:** a) vizualni: kombajn
b) nevizualni:
c) likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj:
6. **Likovno-tehnička sredstva i likovne tehnike:** olovka

Sat je započeo demonstracijom rada olovkom i objašnjavanjem što nam sve olovka pruža kao likovno sredstvo. Motivacija započinje upoznavanjem pojma površine pomoću predmeta iz stvarnog života kao što su kora drveta, rašpica za nokte, naranča, vata koje su učenici mogli opipati. Površina nas vodi do njenog karaktera kojeg zovemo teksturom i do teksturne crte koju upoznaju pomoću reprodukcija na kojima uočavaju različite teksture i čime su one postignute – različitim crtama i točkama. Učenici savladavaju pojam ornamenta ključan za bolje shvaćanje korištenih reprodukcija suvremenog umjetnika Wima Delvoyea *Kamion miješalica* (2007, 2010), *Miješalica za cement* (2013) te *Caterpillar* (2004) na kojima mogu primijetiti mnogo ornamenata, odnosno cijeli rad može se nazvati jednim ornamentom.

Drugi dio motivacije odnosi se na igru asocijacije u kojoj učenici otkrivaju motiv koji će raditi na satu – kombajn. Slijedio je razgovor o kombajnu, čemu služi, kakvih vrsta kombajna ima, od kojih se dijelova sastoji. Učenicima su podijeljene različite fotografije kombajna na temelju kojih će nakon promatranja napraviti svoje radove. Učenicima je najavljen zadatak, a to je nacrtati kombajn olovkom koristeći točke i crte tako da je na kombajnu bude zastupljen ornament. Na kraju sata odrađena je analiza i usporedba dječjih radova s reprodukcijom umjetnika Wima Delvoyea *Dump Truck* (2012).

Slika 23. Wim Delvoye: *Dump Truck* (2012), reprodukcija korištena na satu likovne kulture u 3. razredu.

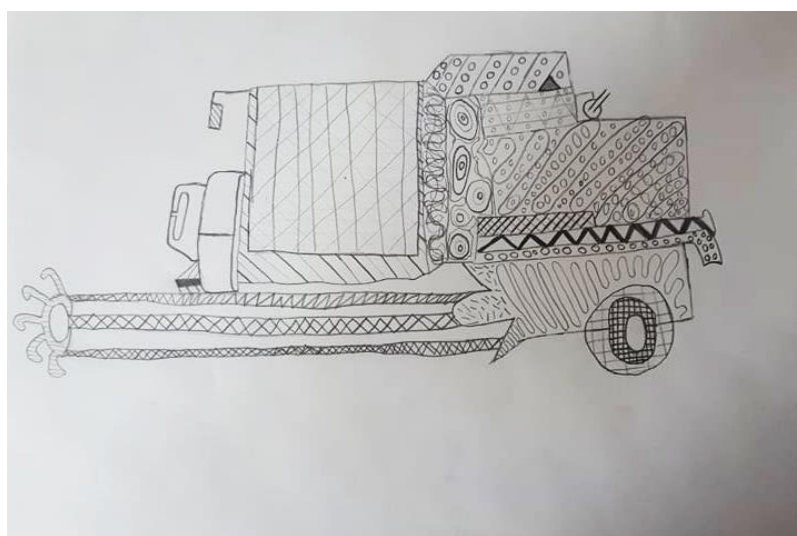

Slika 24. Učenici 3. razreda sa svojim radovima.

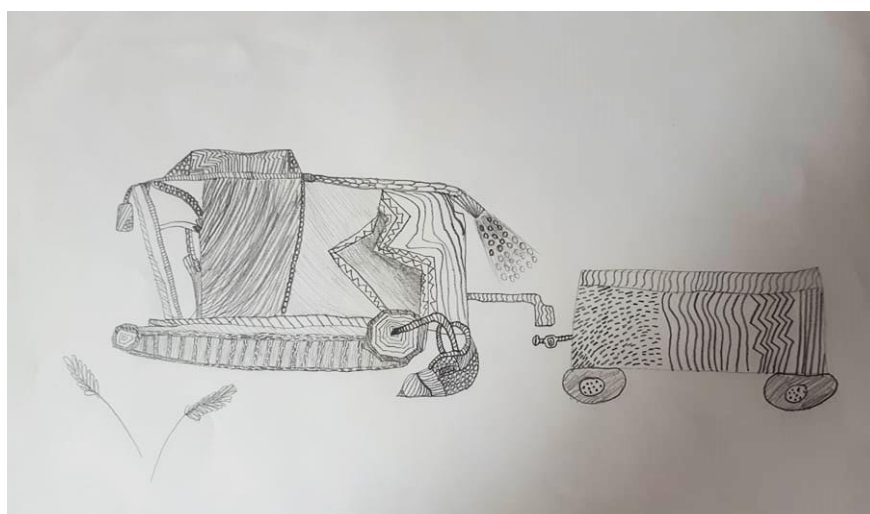
U trećem razredu odrađen je još jedan sat Likovne kulture prema Nastavnom planu i programu, ovaj put s temom Kontrast punog i praznog prostora i plastička tekstura iz nastavne cjeline Volumen i masa u prostoru. Motiv koji su učenici radili bio je vizualni – vaza, a materijal kojim su radili jest glina. Na ovom satu Likovne kulture korištene su reprodukcije suvremenog umjetnika Alema Korkuta.

5.1.4 Analiza dječjih radova 3. razreda s motivom kombajna

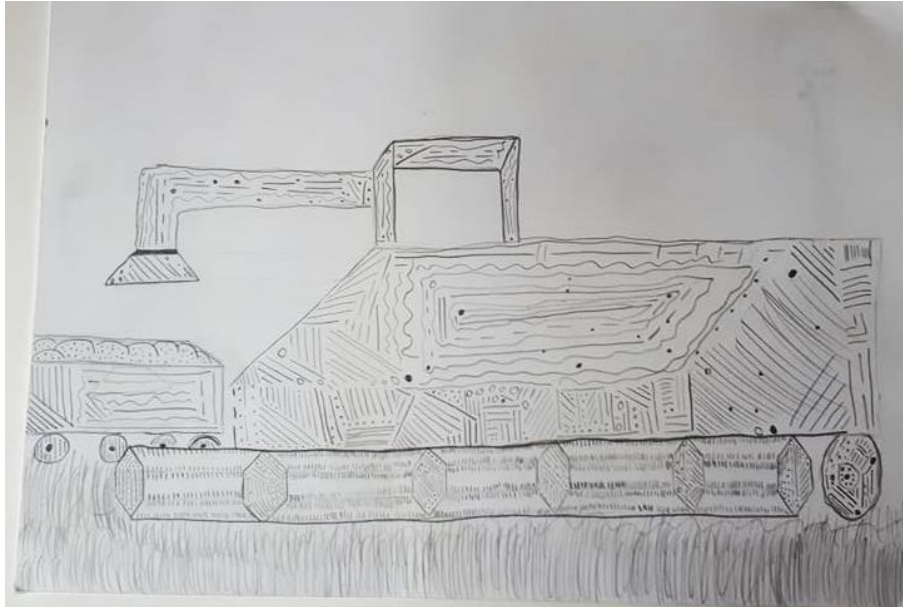
U trećem razredu likovni je problem bio olovkom nacrtati kombajn crtačkim teksturama točkom i crtom tako da sam kombajn bude ornament. Učenici su s lakoćom usvojili crtačku teksturu te crtu i točku kao njene temeljne elemente. Koristili su različite vrste crta prikazanih na reprodukcijama, poput debljih, tankih, dugih i kratkih, te razvijali fluentnost. Igrali su se i s nizanjem crta negdje rjeđe, a negdje gušće s ciljem postizanja volumena. Vrlo su detaljno prikazali kombajne i njegove dijelove samo uz pomoć crta i razvijali vlastite rukopise.

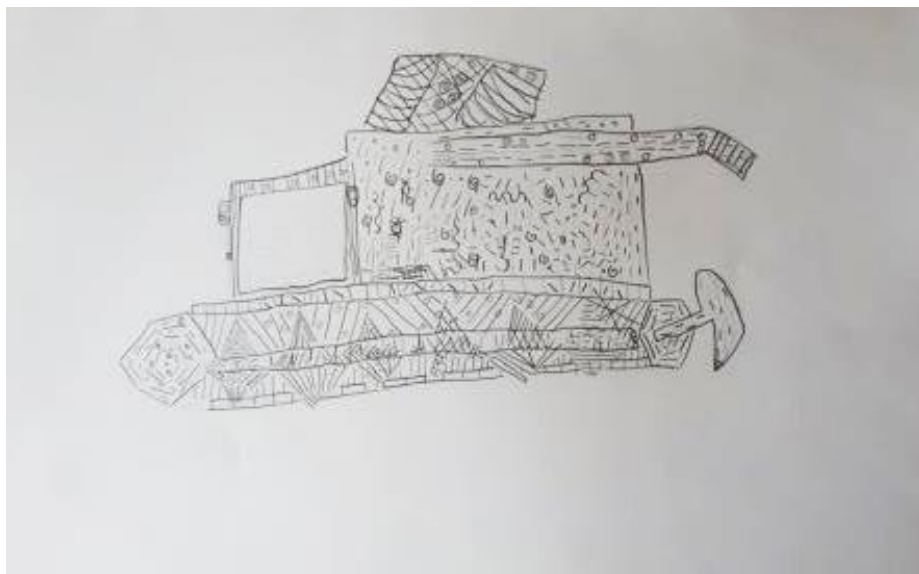
Slika 25. Prikaz raznolikosti crta i variranja gustoće nizanja linija.

Slika 26. Prikaz minucioznog korištenja crte u likovnom izrazu i divergentnog mišljenja u oblikovanju različitim vrstama linija.

Slika 27. Prikaz detalja ostvarenih variranjem usmjerenja i dužine crta.

Slika 28. Prikaz crtačke teksture.

5.1.5 Primjena suvremene umjetnosti u 3. razredu: Modeliranje i građenje

NASTAVNA JEDINICA

1. **Cjelina:** Volumen i masa u prostoru, površina
2. **Nastavna tema:** Kontrast punog i praznog prostora, plastička tekstura
3. **Likovno područje:** Prostorno oblikovanje – modeliranje i građenje
4. **Likovni problemi (*ključni pojmovi*):** kiparstvo, prošupljena masa, udubljeno – ispupčena masa u prostoru, plastička tekstura, površina
5. **Motiv:** a) vizualni: vaza
b) nevizualni:
c) likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj:
6. **Likovno tehnička sredstva i likovne tehnike:** Glina

Sat je započeo osnovnim informacijama o glini te demonstracijom rada s njome, kako se oblikuje – oduzima, dodaje, modelira – i koja je idealna konzistencija gline za rad. Motivacija je usmjerena na uviđanje razlike između tijela koje je u prostoru i dvodimenzionalnog oblika. Za to je korištena fotografija jabuke i stvarna voćka jabuke. Objasnjene su karakteristike tijela u prostoru, točnije koje tri dimenzije ono ima. Spominju se udubljenja i prošupljena masa te učenici navode primjere takvih predmeta iz svoje svakodnevice, a neki su primjeri pokazani i na prezentaciji. Također promatraju svog prijatelja iz klupe i navode gdje na njemu vide udubljenja, ispupčenja i prošupljenja. Na fotografiji spomenika suvremenog umjetnika Alema Korkuta uočavaju udubljenja i ispupčenja. Spomenici ovog umjetnika djeci su bliski jer se nalaze u susjednom gradu i svi su ih mogli vidjeti uživo i kretati se kroz njih ili na njima.

Slika 29. Alem Korkut: *Spomenik biciklu* (2005), reprodukcija korištena na satu likovne kulture u 3. razredu.

Tekstura kao karakter površine već je na prijašnjem satu spomenut pa učenici gledaju različite površine na fotografijama. Na mom studentskom radu naziva *Sebstvo* (2019), napravljenom iz predmeta Vizualne komunikacije i pod mentorstvom profesorice Ivane Gagić Kičinbači, učenici zamjećuju teksture i površinu na visokom reljefu. Rad je napravljen gazama od gipsa i kao takav vrlo dobro dočarava karakter površine. Učenici su promatrali različite vrste vaza te kako one mogu izgledati. Zadatak učenika bio je glinom modelirati vazru tako da su vidljiva udubljenja, ispupčenja i prošupljenja te teksturirati vanjski dio vaze. Na kraju sata napravljena je analiza likovnih radova.

Slika 30. Rad s glinom.

5.1.6 Analiza dječjih radova 3. razreda s motivom vaze

U 3. razredu izvedena je još jedna nastavna jedinica, ovaj put vezana uz modeliranje i građenje kao područje. Likovni je problem bio modelirati vazuu tako da su vidljiva ispupčenja, udubljenja te prošupljenja i na kraju pokazati znanje o teksturama tako da se vanjština vaze teksturira. Učenici su s voljom radili s glinom i polako otkrivali oblike vaze koji se u glini kriju. Svaka je vaza bila drugačija te nije bilo *prepisivanja* od prijatelja iz klupe. U svim su radovima vidljiva udubljenja i ispupčenja te prošupljenja, a s obzirom na raznolikost radova mogu reći da su učenici promatrali detalje na reprodukcijama različitih vrsti i oblika vaza te različitih tekstura u prirodi i oko njih. Kod nekih radova vidljiva je elaboracija, odnosno učenici su na vazi prikazali nekoliko udubljenja i ispupčenja, a kreativno mišljenje potaknuto je reprodukcijama na kojima su učenici uočavali teksture, što se onda reflektiralo i na teksturiranje samih vaza, za koje vjerujem da bi bilo još detaljnije da nismo bili ograničeni vremenom.

Slika 31. Mnogostruka udubljenja i ispupčenja.

Slika 32. Raznolikost modeliranja.

5.1.7 Primjena suvremene umjetnosti u 4. razredu.

U četvrtome razredu izveden je sat likovne kulture prema Nastavnom planu i programu s temom Linijski istanjena masa iz nastavne cjeline Volumen i masa u prostoru, a sudjelovalo je četvero učenika i njihova učiteljica Tatjana Međimorec. Motiv koji su učenici radili bio je vizualan (pauk), a likovna je tehnika bila žica. Na ovom satu Likovne kulture kao poticaj korištene su reprodukcije suvremenog umjetnika Anthonyja Gormleyja.

NASTAVNA JEDINICA

1. **Cjelina:** Volumen i masa u prostoru
2. **Nastavna tema:** Linijski istanjena masa
3. **Likovno područje:** Prostorno oblikovanje – modeliranje i građenje
4. **Likovni problemi (ključni pojmovi):** crta u prostoru, prostorni crtež
5. **Motiv:** a) vizualni: pauk
b) nevizualni:
c) likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj:
6. **Likovno-tehnička sredstva i likovne tehnike:** žica

Sat je započeo demonstracijom rada sa žicom, njenog rezanja, svijanja i motanja. Motivacija se odnosi na crtu i njena svojstva. Uz pomoć valjka od aluminijske folije učenicima je objašnjeno što se događa kada tijelu u prostoru oduzmemo neke od dimenzija, u ovo slučaju visinu i širinu, što je rezultiralo oblikom koji podsjeća na štap ili crtu. Učenicima je objašnjeno što je linijski istanjena masa i što je prostorni crtež nakon čega učenici imenuju gdje se može vidjeti linijski istanjena masu u prirodi i u razredu. Detaljno je objašnjena razlika između plošnog lika i lika u prostoru, a crta je definirana kao osnovni element crteža u prostoru. Na fotografijama skulptura Antonyja Gormleyja *Exposure* (2010), *Quantum Cloud IV* (1999), *Domain XV.* (2000) i *Matrix III* (2019) učenici promatraju od čega su sastavljene te koji je glavni sastavni element kojim se umjetnik koristio.

Drugi dio motivacije odnosi se na upoznavanje učenika s motivom koji će raditi na satu. U igri asocijacije otkrivaju pojmove vezane uz pauka te moraju pogoditi o kojoj je životinji riječ. Nakon što su pogodili, razgovarali smo o raznim vrstama pauka, kako nisu svi pauci isti, kako izgleda paukovo tijelo, gdje je vidljiva linijski istanjena masa i slično. Zadatak učenika bio je žicom modelirati pauka oblikujući linijski istanjenu masu. Nakon što su učenici završili svoje radove, slijedila je analiza u kojoj su na svojim i tuđim radovima imenovali gdje vide linijski istanjenu masu te uspoređivali svoje radove sa skulpturom Antonyja Gormleyja *Feeling XIV*. (2005).

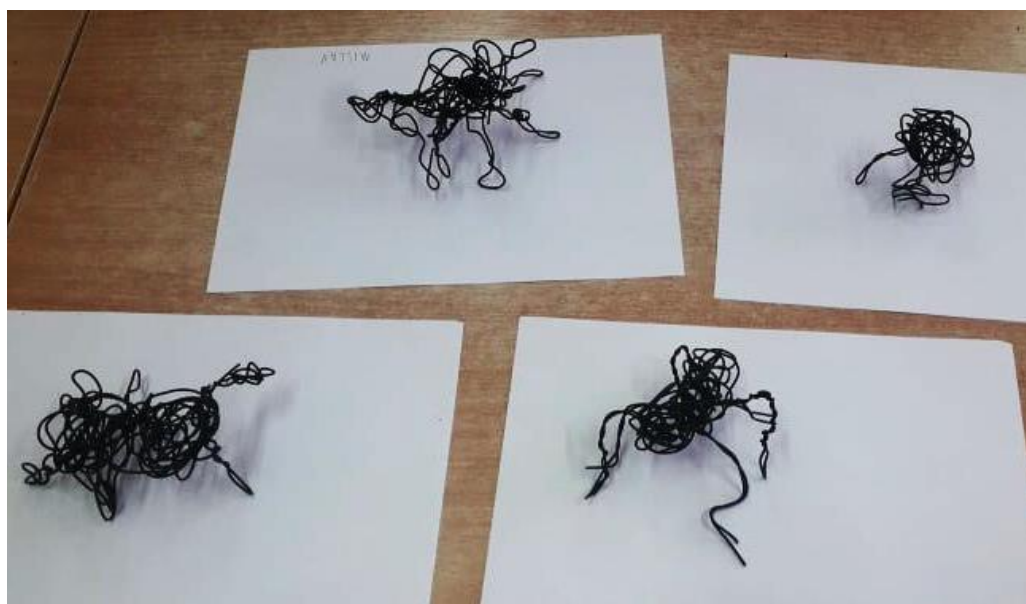
Slika 33. Rad učenika sa žicom.

Slika 34. Antony Gormley: *Feeling XIV*. (2005), reprodukcija korištena na satu likovne kulture u 4. razredu.

5.1.8 Analiza dječjih likovnih radova 4. razredu

U 4. razredu likovni je problem bio žicom modelirati pauka kako bi se shvatio pojam crte u prostoru i što je prostorni crtež. Radovi učenika pokazuju da su percipirali dijelove od kojih se pauk sastoji pa su ih sve i prikazali. Uočili su izdužene noge pauka kao linijski istanjenu masu. Što se tiče oblika pauka, također je vidljivo da su učenici obratili pozornost na oblik i položaj nogu te članke kod pauka koji su im bili prikazani na fotografijama. Također su neki vodili računa o broju nogu koje pauk ima, dok drugima to nije bilo toliko bitno, već su prikazivali i istanjenja između članaka na tijelu. Na svakom pauku vidljiva je razlika između mase tijela koja je oblikovana žicom i izvučenih linija nogu.

Slika 35. Učenički radovi.

ZAKLJUČAK

Opus je suvremene umjetnosti vrlo opsežan i razgranat pa se zato rjeđe koristi u razrednoj nastavi. Osim toga, učitelji radije zaobilaze suvremena djela jer su ona djeci teže razumljiva. Područje suvremene umjetnosti zahtijeva kvalitetnu pripremu učitelja, ali i djece, za primanje i interpretaciju umjetničkog djela. Važno je približiti suvremenu umjetnost učenicima razredne nastave, kao što to i literatura sugerira, drugačijim i kreativnim nastavnim metodama koje će biti zanimljive učenicima. Poticanje učenika na komunikaciju s umjetničkim djelom važna je zbog karaktera nastavnog sata Likovne kulture gdje bi učenici od najranije dobi trebali biti izloženi kvalitetnim umjetničkim djelima i njihovoj analizi i u konačnici shvatiti da umjetnost nije u službi dekoracije i osobnog ukusa.

Donošenjem Nacionalnog kurikulumu za nastavni predmet Likovna kultura nije se mnogo toga promijenilo: i dalje je učitelj taj koji ima slobodu izbora u organizaciji nastave te kombiniranja i korelacije s drugim predmetima i međupredmetnim temama, što je karakteristika i same suvremene umjetnosti i njene interdisciplinarnosti. Usvajanjem spoznaja o suvremenoj umjetnosti učenici mogu razgovarati i sagledati prilike u društvu, društvenim situacijama i problemima, kulturi i politici. Novost je, na neki način, evaluacija procesa rada gdje bi učenik na kraju rada trebao znati kritički promatrati svoj rad, a to se može postići jedino dobrim odabirom primjera umjetničkih djela na koje se proces likovnog odgoja oslanja. Učenici moraju biti odgovorni za svoje radove, no i znati kolektivno rješavati zadatke uz eksperimente i projektnu nastavu kako bi naučili poštivati tuđe mišljenje i rad te tako razvijati socijalne vještine.

Ovim radom željelo se pokazati da se suvremeni umjetnici i njihova djela mogu iskoristiti u razrednoj nastavi te prezentirati učenicima na zanimljiv način koji će pobuditi njihovu maštu i stvaralaštvo. Također se naglasak stavlja na osuvremenjivanje nastave likovne kulture te razvijanje vizualne kulture zbog sve većeg utjecanja vizualnih medija kako bi učenici nakon izlaska iz škole bili kompletne i samostalne osobe s razvijenim kritičkim mišljenjem i kompetencijama za život.

PRILOZI

Prilog 1. Priprava za nastavni sat Likovne kulture u 2. razredu osnovne škole.

STUDENT: Antonia Sirutka	Grupa	Razred	Datum																
UČITELJ: Mira Adamović		2.r.	20.02.2020.																
PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG SATA LIKOVNE KULTURE																			
<p>OBRAZOVNI ZADACI:</p> <p>a) Stjecanje znanja: Usvajanje i prepoznavanje pojma fotografije i fotografa te razumijevanje razlike između slike i fotografije.</p> <p>b) Stjecanje sposobnosti: Razvijanje percipiranja (uočavanje razlike između fotografije i slike), pamćenja, kreativnog mišljenja (<i>fluentnosti</i> – rezanje kolaž papira na sitnije dijelove, lijepljenje manjih ploha na papir, preklapanje ploha; <i>elaboracija</i> – detalji mitološkog bića; <i>osjetljivost za likovne sadržaje</i> – uočavanje mnoštva dijelova na reprodukciji, prikazivanje mitološkog bića s mnogo detalja) vještina kontrole ruke u izražajne svrhe, razvoj pamćenja, mašte.</p> <p>ODGOJNI ZADACI: Pozitivan odnos prema radu, aktivnost, upornost, samostalnost.</p>		<p>NAČINI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. prema promatranju 2. nakon promatranja 3. prema sjećanju 4. prema zamišljanju 5. prema izmišljanju <p>OBLICI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Frontalni 2. Individualni 3. Rad u parovima 4. Grupni 																	
NASTAVNA JEDINICA		NASTAVNE METODE:																	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Cjelina: Ploha 2. Nastavna tema: Fotografija 3. Likovno područje: primijenjeno oblikovanje - dizajn 4. Likovni problemi (ključni pojmovi): fotografija, fotograf 5. Motiv: a) vizualni: mitološko biće b) nevizualni: c) likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj; 6. Likovno tehnička sredstva i likovne tehnike: kolaž iz časopisa 		<ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Analičko promatranje</u> 2. <u>Demonstracija</u> 3. <u>Razgovor</u> 4. <u>Metoda scenarija</u> 5. <u>Rad s tekstem</u> 6. <u>Kombiniranje</u> 7. <u>Variranje</u> 8. <u>Građenje</u> 9. <u>Razlaganje</u> 																	
Nastavno sredstvo – reprodukcija: Wangechi Mutu: Even, 2014.g.																			
PLAN PLOČE:		NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:																	
 <p style="text-align: center;">Dječji radovi</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <thead> <tr> <th></th> <th>A</th> <th>B</th> <th>C</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>2</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>3</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p style="text-align: center;">Wangechi Mutu: Even, 2014.g. Kolaž na platnu</p>			A	B	C	1				2				3				<ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Reprodukcija</u> 2. <u>Izravno umjetničko djelo</u> 3. <u>Prirodni oblici</u> 4. <u>Načinjeni oblici</u> 5. <u>Dijapozitivi</u> 6. <u>Fotografije</u> 7. <u>Grafoskop</u> 8. <u>Televizor</u> 9. <u>Video</u> 10. <u>Ploča, kreda</u> 11. <u>Ostalo:</u> stari fotoaparati, stare fotografija 	
	A	B	C																
1																			
2																			
3																			
		KORELACIJA:																	

ARTIKULACIJA NASTAVNOG SATA	PRIMJEDBE:
<p>1. PRIPREMA Pripremam materijal za rad, govorim da stave podloge na klupe, dijelim časopise učenicima. Demonstriram djeci rad s kolažom iz časopisa, govorim da će izrezivati časopis te komadiće lijepiti na podlogu, ali tek kada budu zadovoljni kompozicijom. Usmjerenje papira, vertikalno ili okomito prepuštam slobodnom izboru učenika.</p>	
<p>2. MOTIVACIJA</p> <p>Započinjem na način da učenicima na prezentaciji pokazujem jednu fotografiju suncokreta i sliku Van Gogha: Suncokreti, 1888.g. koja je naslikana te pitam koja je razlika između njih? (Razlika je što sliku mora naslikati umjetnik, slikar, a fotografiju uz pomoć fotoaparata napravi fotograf.) Kako je nastala fotografija, a kako slika? (Fotografija nastaje uz pomoć fotoaparata i osobe koja stoji iza tog fotoaparata, dakle fotografa. Slika nastaje slikarovim potezima kistom po platnu.) Kako se zove osoba koja radi fotografije, a kako osoba koja slika slike? (Fotograf, slikar) Što koristi fotograf za izradu fotografije, a što slikar prilikom slikanja slike?(Fotoaparat, kist, boje, paletu) Pokazujem im nekoliko starih fotoaparata (Nikon EF, Polaroid instax mini, digitalni fotoaparat) i fotografije različitih fotoaparata kroz povijest, a neke i donosim na sam sat. (sepia, crno bijela fotografija, polaroid fotografija, fotografija u boji) Učenici će moći opipati neke od starih fotoaparata. Govorim kako fotografije na početku nisu bile u boji tj. kakve danas poznajemo. Pokazujem im primjere takvih fotografija koje sam donijela. Također na prezentaciji pokazujem prvu ikad snimljenu fotografiju „Pogled s prozora u Le Grasu“ te govorim zanimljivosti o njoj. Pokazujem svoj model starog fotoaparata „camere obscure“ koji sam napravila i učenici mogu pogledati kroz njega i vidjeti kako su nekada nastajale fotografije te da je kada gledamo kroz nj slika je zapravo okrenuta naopačke.</p> <p>Čitam ulomak iz knjige Hrvatska bajoslovlja gdje se spominju i opisuju razna mitološka bića Hrvatske. Razgovaram s učenicima kakva je ovo vrsta priče? Kakva se bića spominju, kako izgledaju? Objašnjavam što je mit i mitološko biće. (Mit je priča koja govori o postanku čovjeka, drugih živih bića, bogova, heroja itd., a nastale su u svim dijelovima svijeta.) Pokazujem im izgled na ilustracijama u knjizi, ali i na prezentaciji pokazujem nekoliko najpoznatijih mitoloških bića kroz povijest (satir, himera, grifon, kentaur, meduza, hidra, feniks, harpija). Pokazujem reprodukciju Wangechi Mutu: Even, 2014.g. te im postavljam pitanja što vide na reprodukciji? Koji dijelovi su spojeni? Kako su lijepljene plohe kolaža? Je li djelo napravljeno od samo jednog komada kolaž papira ili ih ima više? Pokazujem im još reprodukcija iste autorice, dakle Wangechi Mutu: Beneath lies the power, 2014.g. i djelo Homeward bound, 2014.g.</p>	
<p>3. NAJAVA ZADATAKA</p> <p>Danas ćete slikati mitološko biće kolažom iz časopisa. Tko će mi ponoviti što je zadatak?</p>	
<p>4. REALIZACIJA (RAD) Učenici rade. Obilazim i razgovaram s njima, potičem ih da rade, može li što drugačije, požurujem ako treba.</p>	OCJENA:
<p>5. ANALIZA I VREDNOVANJE LIKOVNOG PROCESA I PRODUKATA</p> <p>Pri kraju sata stavljam desetak učeničkih radova na ploču te vodim razgovor s djecom. Tražim nekoga da ponovi što je bio današnji zadatak. Koji je rad najdetaljniji, a koji je originalan? Zovem jednog učenika pred ploču te mu govorim da odabere jedan rad i pokuša ostalim učenicima objasniti na način da oni pogode koji je to rad.</p>	

Prilog 2. Likovni radovi učenika 2. razreda– mitološka bića.

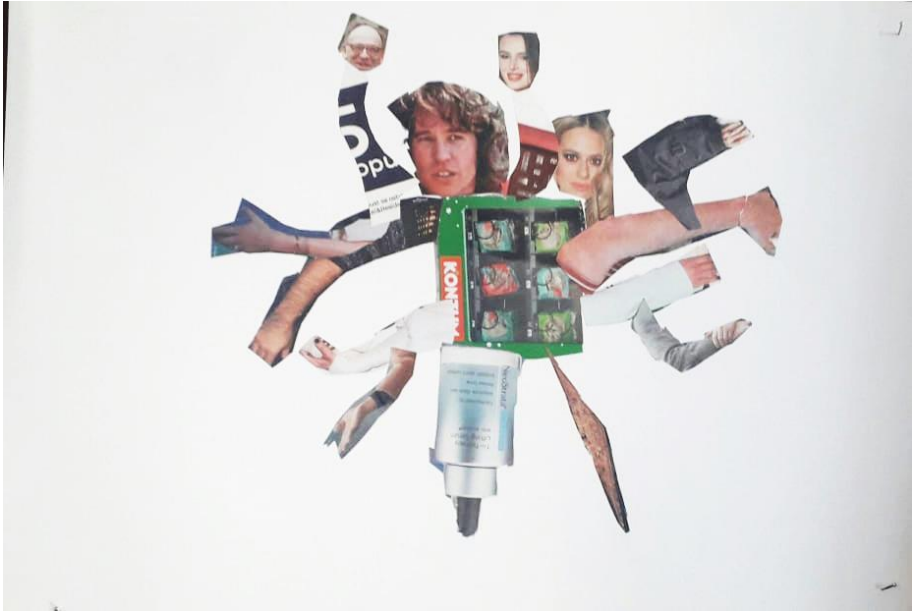

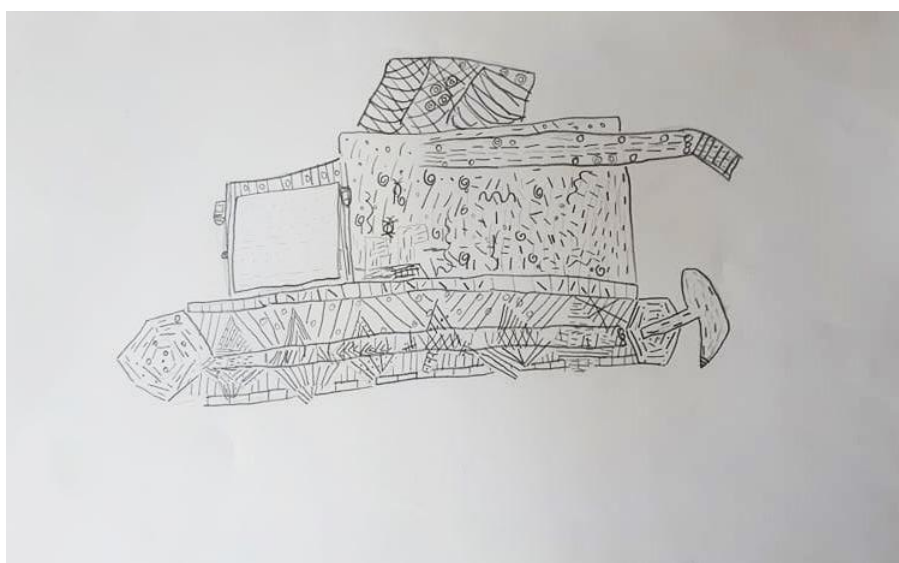
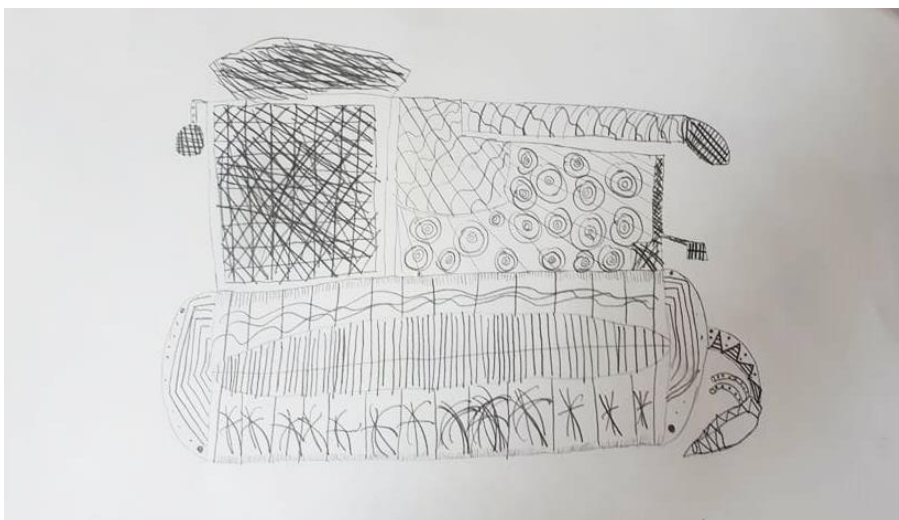
Prilog 3. Priprava za nastavni sat Likovne kulture u 3. razredu osnovne škole.

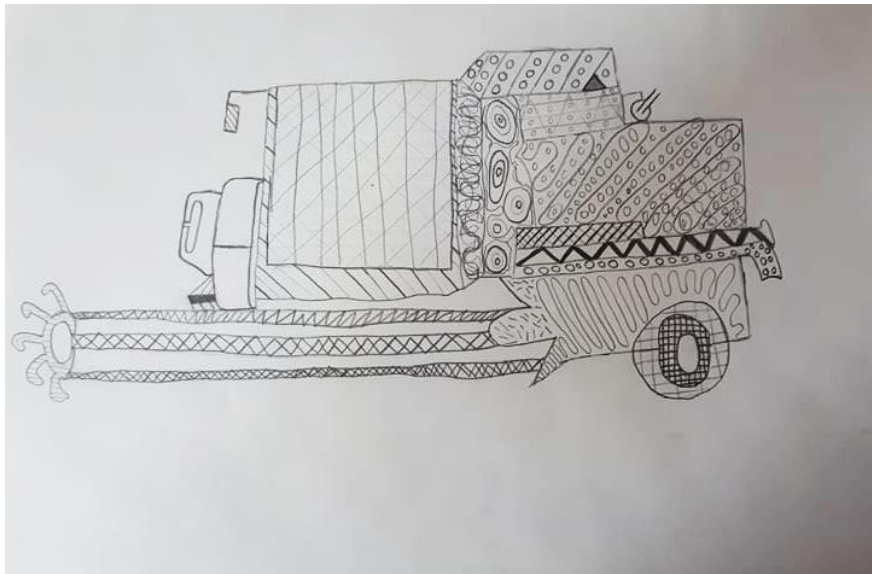
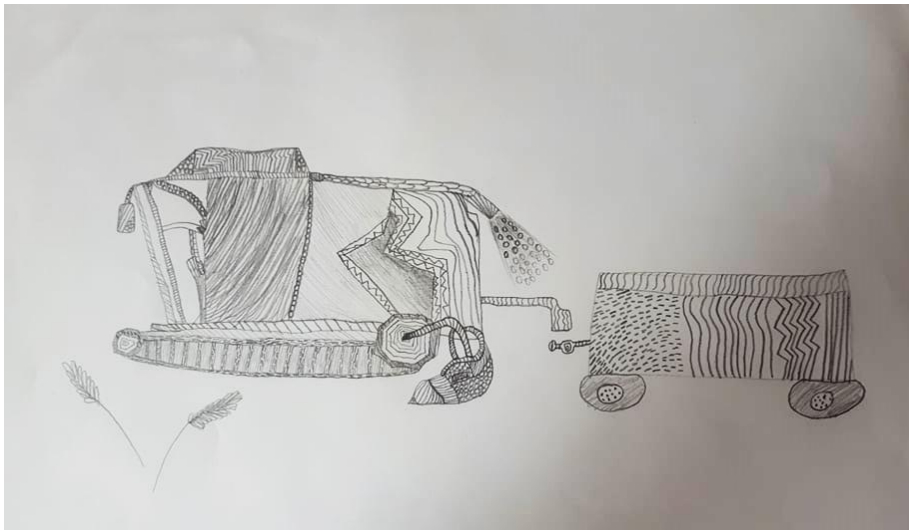
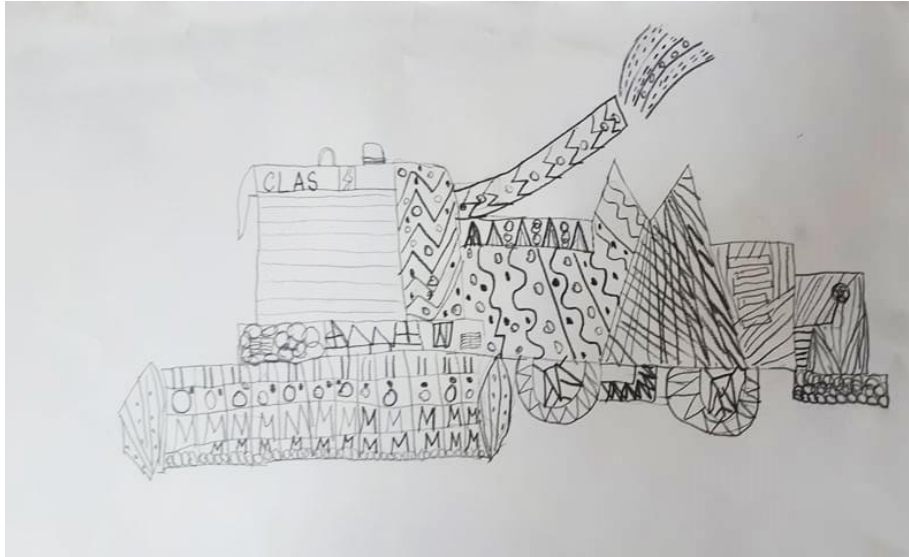
STUDENT: Antonia Sirutka	Grupa	Razred	Datum																
UČITELJ: Snježana Dolenc		3.r.	6.2.2020.																
PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG SATA LIKOVNE KULTURE																			
OBRAZOVNI ZADACI: a) Stjecanje znanja: usvojiti, prepoznati crtačku teksturu, izraziti crtačke teksture, usvojiti pojam ornamenta b) Stjecanje sposobnosti: <u>percipiranja</u> (uočavanje različitih tekstura u prirodi, uočavanje različitih karaktera površina, uočavanje točke i crte na reprodukcijama kao temeljni element crtačke teksture, uočavanje zaobljenosti tijela gustoćom točaka i crte te raspršenosti točaka i crta), <u>kreativnog mišljenja</u> (<i>fluentnosti</i> – u odabiru različitih crta, debelih, tankih, kratkih, dugih, gušće i rjeđe nizanih crta i točaka kod prikaza crtačke teksture; <i>elaboracije</i> – razrada detalja kombajna uz pomoć točaka i crta; <i>osjetljivost za likovne sadržaje</i> – uočavanje crtačke teksture na reprodukciji, prikazivanje teksture točkama i crtama na kombajnu s naglaskom na detaljnost)		NAČINI RADA: 1. <u>prema promatranju</u> 2. nakon promatranja 3. prema sjećanju 4. <u>prema zamišljanju</u> 5. prema izmišljanju																	
ODGOJNI ZADACI: razvijati kreativne sposobnosti kod djece, pozitivan odnos prema radu, rad na originalnosti, poštivanje tuđih radova		OBlici RADA: 1. <u>Frontalni rad</u> 2. <u>Individualni</u> 3. Rad u parovima 4. Grupni																	
NASTAVNA JEDINICA																			
1. Cjelina: Točka i crta 2. Nastavna tema: Crtačka tekstura 3. Likovno područje: oblikovanje na plohi - crtanje 4. Likovni problemi (<i>ključni pojmovi</i>): ornament, crtačka tekstura 5. Motiv: a) vizualni: kombajn b) nevizualni: c) likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj: 6. Likovno tehnička sredstva i likovne tehnike: olovka																			
Nastavno sredstvo – reprodukcija: Wim Delvoye: Dump truck, 2012.g.																			
PLAN PLOČE: <div style="border: 1px solid black; padding: 10px; display: flex; align-items: center;"> <div style="margin-left: 20px;"> <p style="text-align: center;">Dječji radovi</p> <table border="1" style="border-collapse: collapse; text-align: center;"> <thead> <tr> <th></th> <th>1</th> <th>2</th> <th>3</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <th>A</th> <td style="width: 40px; height: 40px;"></td> <td style="width: 40px; height: 40px;"></td> <td style="width: 40px; height: 40px;"></td> </tr> <tr> <th>B</th> <td style="width: 40px; height: 40px;"></td> <td style="width: 40px; height: 40px;"></td> <td style="width: 40px; height: 40px;"></td> </tr> <tr> <th>C</th> <td style="width: 40px; height: 40px;"></td> <td style="width: 40px; height: 40px;"></td> <td style="width: 40px; height: 40px;"></td> </tr> </tbody> </table> </div> </div> <p style="font-size: small; margin-top: 5px;">Wim Delvoye: Dump truck, 2012.g. Laserski rezan nehrđajući čelik</p>			1	2	3	A				B				C				NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA: 1. <u>Reprodukcija</u> 2. Izravno umjetničko djelo 3. Prirodni oblici 4. Načinjeni oblici 5. Dijapozitivi 6. <u>Fotografije</u> 7. Grafoskop 8. Televizor 9. Video 10. <u>Ploča, kreda</u> 11. Ostalo: PPT	
	1	2	3																
A																			
B																			
C																			
KORELACIJA:																			

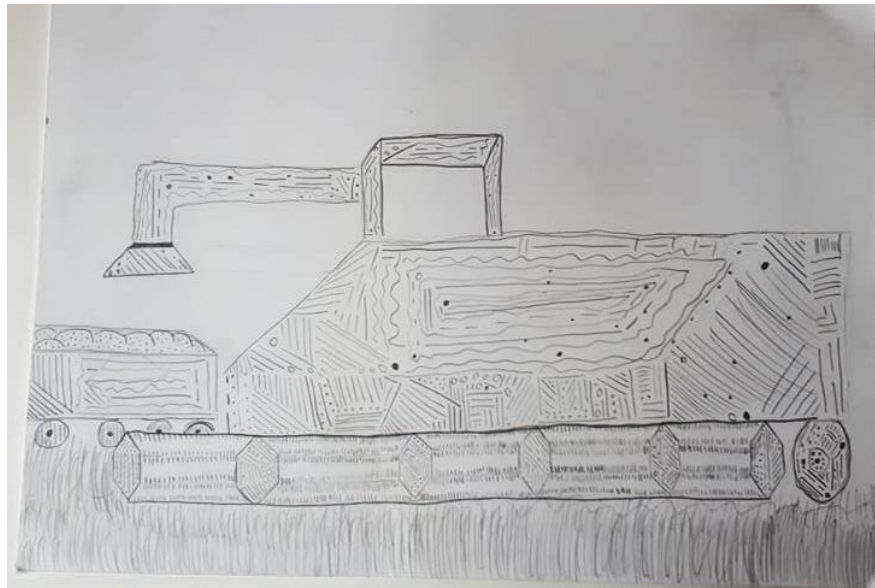
ARTIKULACIJA NASTAVNOG SATA	PRIMJEDBE:
<p>1. PRIPREMA</p> <p>Demonstracija rada s olovkom. Postoje različite vrste olovaka prema tvrdoći pa tako postoje olovke različite tvrdoće te se označuju različitim slovima poput H, HB, B. Za slobodno crtanje koristi se meka olovka tj. ona označena slovom B. Dio kojim crtamo zove se grafit. Olovkom možemo dobiti gradacije tonova. Ako olovku jače pritisnemo o papir onda će njezin trag biti jači odnosno dobit ćemo tamniji ton, a ako je slabo pritisnemo onda će ton biti svjetliji. Ako olovku postavimo okomito onda će taj trag biti tanji, a ako ju polegnemo pod kutom taj trag će biti deblji. Olovku brišemo gumicom i ne razmazujemo olovke prstima jer to ostavlja neuredan, prljav trag.</p>	
<p>2. MOTIVACIJA</p> <p>Donosim vrećicu u kojoj se nalaze različiti predmeti kao kora od drveta, kivi, naranča, jabuka, rašpica za nokte, vata. Tražim dobrovoljca koji će opipati pojedini predmet i pokušati objasniti kakvo je to što dodiruje? Kora drveta je hrapava, kivi ima sitne dlačice po sebi pa nije gladak, narančna kora je također gruba, jabuka je glatka, vata je meka, a rašpica je gruba. Sve što su dodirivali su različite površine. Govorim da je površina vanjski izgled nekog tijela koji možemo doživjeti gledajući je ili opipom. Gdje u prirodi možemo vidjeti različite površine? Pokazujem fotografije različitih površina na prezentaciji. Pokazujem šljunčanu plažu, koru drveta, biljni pokrov. Svaka površina ima svoj karakter koji zovemo tekstura. <u>Teksturu</u> crtu objašnjavam kroz reprodukciju Hrvoja <u>Serčara</u>: Grad mog sina, 1972. g. Govorim da su crte i točke ovdje korištene kako bi se dočarala tekstura krzna životinje, ali je tekstura prisutna i na ostalim dijelovima gdje je prikazan grad. Vidljiva je na zidovima i krovovima, podovima. Pokazujem učenicima na prezentaciji crtež Van Gogha: Zvezdana noć, 1889. g. Na crtežu su teksture postignute različitim crtama i točkama koje gotovo izgledaju da se kreću. Crte su različitih oblika, ali i debljine, neke su tamnije, a neke svjetlije. Pokazujem im djelo <u>Albrechta Durhera</u>: Nosorog, 1515. g. te im postavljam pitanja kakva je njegova koža, po čemu to zaključuju. Pozivam učenika da dođe pokazati gdje primjećuje gdje ima manje crta i točaka? Što zaključujemo o tim dijelovima? Crte se mogu grupirati gusto ili rijetko odnosno mogu biti skupljene ili raspršene. Kada su crte ili točke raspršene dobivamo dojam glatkoće, a kad su skupljene vidimo naglašenost teksture. Sto gustoćom crta dobivamo? Dobivamo dojam zaobljenosti tijela, gdje su linije gušće to će određeni dio biti tamniji odnosno hrapaviji, a što su crte rjeđe to je površina <u>glada</u>. Pokazujem reprodukciju portreta Henrika VIII. Odjeća na nekim dijelovima ima izvezene ukrase koji se ponavljaju, a njih zovemo ornament. Ornament primjećuju i na djelu autora <u>Uttagawa Kunisada I</u>, Cherry Blossom Viewing Party (Hanami) i (Toyokuni III, Japan, 1786-1864). Ornament je vidljiv na kimonu likova. Ornament pokazujem na Paškoj čipci i narodnoj nošnji, a učenici dolaze pokazati gdje se ornament nalazi. Pokazujem fotografiju djela Wima Delvoyea: Kamion miješalica, 2007. i 2010. g., Miješalica za cement, 2013. g. te Catepillar, 2004. g. istog autora. Razgovaramo od čega je sastavljen kamion te kamion za cement, miješalica za sement, rovokopač? Po čemu prepoznaju da je to kamion? Prepoznaju prema njegovom obliku iako je napravljen od šipki i metala spojenog na različite načine. Od koliko dijelova su sastavljeni kamioni, miješalice? Od mnoštva dijelova i metala. Možemo reći da su sastavljeni od ornamenata.</p> <p>Motiv otkrivaju preko sakrivene fotografije kombajna koji je prekriven poljima od A1 do C3 te će se otvarati tako dugo dok ne otkriju što se nalazi ispod polja. Razgovaramo o kombajnu. Cemu on služi? (služi za žetvu) Sto se kombajnom žete? (žito, kukuruz, raznih uljarica, graha, graška) Prema tome se i razlikuju njihovi izgledi. Najpoznatiji je onaj za žetvu pšenice tj. žita koji ste vi mogli vidjeti na cestama. Razgovaramo o dijelovima od kojih se sastoji kombajn te to prikazujem na fotografiji. Pažnju im usmjerava na <u>heder</u> koji je glavni dio kombajna kojim se žete žito te od čega je sastavljen. (od mnoštva metalnih šipki koje omogućuju žetvu). Učenicima dijelim fotografije kombajna koje će im pomoći u radu.</p>	

<p>3. NAJAVA ZADATKA Današnji zadatak je olovkom nacrtati kombajn crtačkim teksturama odnosno točkom i crtom tako da sam kombajn bude ornament. Tko će mi ponoviti što je današnji zadatak?</p>	
<p>4. REALIZACIJA (RAD) Učenici rade svoj zadatak, obilazim ih te razgovaram s njima. Podsjećam ih što je današnji zadatak.</p>	OCJENA:
<p>5. ANALIZA I VREDNOVANJE LIKOVNOG PROCESA I PRODUKATA Pred kraj sata uzimamo učeničke radove i stavljamo ih na ploču. Pitam ih koji je bio današnji zadatak. Gdje se vidi da je zadatak ispunjen? Pitam ih jesu li svi ispunili današnji zadatak? Uspoređujemo njihove radove s reprodukcijom. Gdje na reprodukciji vide sličnosti s njihovim radovima? Sličnosti su u uporabi točaka i crta, korištenju gušćih crta na dijelovima gdje se želi postići volumen tijela i tekstura, a rjeđe crte tamo gdje tekstura nije naglašena. Gdje primjećuju teksturu na njihovim radovima? Koji se rad najdetaljniji?</p>	

Prilog 4. Radovi učenika 3. razreda – kombajn.

Prilog 5. Priprava za nastavni sat Likovne kulture u 3. razredu osnovne škole.

STUDENT: Antonia Sirutka	Grupa	Razred	Datum
UČITELJ: Snježana Dolenc		3.r.	13.2.2020.
PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG SATA LIKOVNE KULTURE			
OBRAZOVNI ZADACI: a) Stjecanje znanja: Uočavati, razlikovati i izražavati suprotnosti punoga i praznoga prostora, imenovati i pokazati udubljenja i ispupčenja te razlikovati različite površine i plastičku teksturu b) Stjecanje sposobnosti: <u>Percipiranja</u> (uočavanje udubljeno-ispupčene i prošupljene mase na reprodukciji u svojoj okolini te u prirodi oko sebe), <u>kreativnog mišljenja</u> (<i>fluentnosti</i> – u modeliranju vaze, oblikovanju udubljenih, ispupčenih i prošupljenih dijelova vaze, prikazivanju različitih oblika i tekstura vaza; <i>elaboracije</i> – više udubljenja i ispupčenja na jednoj vazi, kombinacija više tekstura na jednoj vazi; <i>osjetljivost za likovne sadržaje</i> – uočavanje udubljeno-ispupčene i prošupljene mase na reprodukcijama, u prirodi te u razredu oko sebe, uočavanje različitih tekstura i površina) ODGOJNI ZADACI: Uočavanje estetskih vrijednosti na motivu, razvoj upornosti i samostalnosti u radu.		NAČINI RADA: 1. prema promatranju 2. nakon promatranja 3. <u>prema sjećanju</u> 4. <u>prema zamišljanju</u> 5. prema izmišljanju	
		OBLICI RADA: 1. <u>Frontalni</u> 2. <u>Individualni</u> 3. Rad u parovima 4. Grupni	
NASTAVNA JEDINICA			
1. Cjelina: Volumen i masa u prostoru, površina 2. Nastavna tema: Kontrast punog i praznog prostora, plastička tekstura 3. Likovno područje: Prostorno oblikovanje – modeliranje i građenje 4. Likovni problemi (<i>ključni pojmovi</i>): kiparstvo, prošupljena masa, udubljeno – ispupčena masa u prostoru, plastička tekstura, površina 5. Motiv: a) vizualni: vaza b) nevizualni: c) likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj: 6. Likovno tehnička sredstva i likovne tehnike: Glina		NASTAVNE METODE: 1. <u>Analiitičko promatranje</u> 2. <u>Demonstracija</u> 3. <u>Razgovor</u> 4. Metoda scenarija 5. Rad s tekstem 6. Kombiniranje 7. Variranje 8. <u>Građenje</u> 9. Razlaganje	
Nastavno sredstvo – reprodukcija: Alem Korkut: Spomenik biciklu, 2005.g.			

<p>PLANPLOČE:</p> <p>Alem Korkut: Spomenik biciklu, 2005. g.</p>	<p>NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Reprodukcija</u> 2. Izravno umjetničko djelo 3. Prirodni oblici 4. Načinjeni oblici 5. Dijapozitivi 6. <u>Fotografije</u> 7. Grafoskop 8. Televizor 9. Video 10. <u>Ploča, kreda</u> 11. <u>Ostalo: ppt</u> <p>KORELACIJA:</p>
<p>ARTIKULACIJA NASTAVNOG SATA</p>	<p>PRIMJEDBE:</p>
<p>1. PRIPREMA Pripriamam klupe za rad, oblažemo ih novinskim papirom te dijelim učenicima glinu. Glina je vrsta zemlje koja nastaje raspadanjem stijene. Glinu možemo obrađivati prstima i drvenim modelarskim nožićem, letvicom. Glina treba biti određene gustoće. Ako je presuha mrvi se, puca i tada joj dodajemo vodu. Ako je u glini previše vode, tada previše ostaje na rukama i ne zadržava izmodelirani oblik; tada ju moramo mijesiti u grumenovima dok ne prestane ostajati na rukama. Obrađivati je možemo: - <i>oduzimanjem</i>: prstima vadimo ili nožićem izrezujemo pojedine dijelove - <i>dodavanjem</i>: na glinenu masu dodajemo komadiće gline koje moramo dobro utisnuti kako ne bi kasnije otpali - <i>modeliranjem</i>: masu gline gnječimo, savijamo, izvlačimo, utiskujemo, prošupljujemo Površinu gline možemo zagladiti prstima ili drvcom, ili ju teksturirati i hrapaviti nožićem, čačkalicom ili nekim sličnim alatom kako bismo dobili plastične teksture.</p>	

<p>2. MOTIVACIJA</p> <p>Na prezentaciji pokazujem fotografiju jabuke, a u ruci držim pravi plod jabuke te pitam učenike koja je razlika između njih. (Razlika je što je jabuka u mojoj ruci tijelo i ima svoju masu.) Sva tijela u prostoru imaju svoju masu i zauzimaju prostor. Masa ima sve 3 dimenzije: visinu, širinu i duljinu. Danas na satu ćemo govoriti o udubljeno ispupčenoj i prošupljenoj masi. Tražim od učenika da pogledaju oko sebe i imenuju neke predmete gdje primjećuju udubljenja i ispupčenja te neke predmete koji su prošupljeni. Koji od njih zauzima veći prostor? Govorim im neka pogledaju prijatelja u klupi gdje na njegovoj glavi vide udubljenja, ispupčenja te prošupljenja? (oči, uši, nosnice, usta) Na prezentaciji na fotografijama prikazujem fotografije dvogrbe deve, bizona, zebu i slona te šupljikavi kamen na kojima djeca govore gdje vide udubljenja, ispupčenja te prošupljenja. Na skulpturi Alema Korkuta: Spomenik slobodi, 2016.g. također uočavaju udubljeno-ispupčenu masu te prošupljenja. Spominjem da se taj spomenik nalazi u gradu Koprivnici i da su ga djeca sigurno vidjela uživo jer žive blizu toga grada. Na još jednoj reprodukciji prikazujem skulpturu Alema Korkuta: Memento Mori, 2001.g. na kojoj učenici primjećuju udubljenja, ispupčenja. Postavljam im pitanje izgledu kože lica na skulpturi. Kakva je koža lica? (Koža je gruba) Po čemu zaključujete da je gruba? (po sitnim izbočenjima na njoj) Dakle površina kože je gruba, a površinom zovemo vanjski izgled neke plohe. Površinu može osim vizualno, doživjeti i taktilno, odnosno dodirom. Površine mogu biti različite, a to onda nazivamo karakter površine. Ona površina koju možemo dodirom doživjeti zove se plastička tekstura. Na fotografijama pokazujem nekoliko različitih tekstura koje učenici opisuju. (kora drveta, šljunčana plaža, gladak led, grubi led, biljni pokrov) Pokazujem učenicima fotografiju detalja svojeg autorskog djela pod nazivom Sebstvo, 2019.g. gdje imenuju udubljeno-ispupčenu masu te teksturu.</p> <p>Na prezentaciji pokazujem mnogo različitih vrsta vaza od kojih su neke neobičnog izgleda. Učenici primjećuju udubljenja i ispupčenja na njima, primjećuju i prošupljenja te različite teksture. Razgovaramo o ulozi vaze, čemu ona služi, kako sve može izgledati.</p>	
<p>3. NAJAVA ZADATKA</p> <p>Današnji zadatak je modelirati vazuu tako da su vidljiva udubljenja, ispupčenja i prošupljenja te tekstura na površini vaze. Tko će mi ponoviti što je današnji zadatak?</p>	
<p>4. REALIZACIJA (RAD)</p> <p>Učenici rade, po potrebi ih obilazim i detaljnije pojašnjavam zadatak. Dajem učenicima još gline ukoliko im je potrebno.</p>	OCJENA:
<p>5. ANALIZA I VREDNOVANJE LIKOVNOG PROCESA I PRODUKATA</p> <p>Učenici svoje radove stavljaju na kartone te se potpisuju. Postavljam pitanje što je bio današnji zadatak? Jesu li svi ispunili taj zadatak? Tko je najbolje ostvario zadatak? Gdje se najbolje primijeti udubljeno-ispupčena masa. Gdje primjećuju prošupljenja? Koja je vaza najoriginalnija? Kakve sve teksture vaza imamo na radovima?</p>	

Prilog 6. Radovi učenika 3. razreda – vaza.

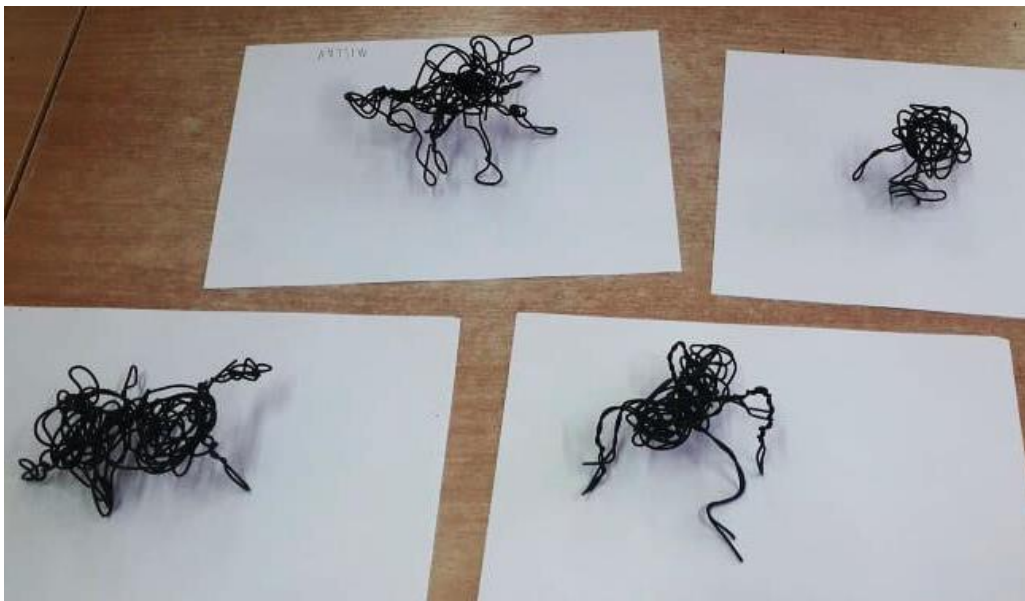
Prilog 7. Priprava za nastavu Likovne kulture u 4. razredu osnovne škole.

STUDENT: Antonia Sirutka	Grupa	Razred	Datum
UČITELJ: Tatjana Međimorec		4.r.	18.2.2020.
PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG SATA LIKOVNE KULTURE			
<p>OBRAZOVNI ZADACI:</p> <p>a) Stjecanje znanja: istraživati, uočavati i izražavati linijski istanjene mase kao crte u prostoru, shvaćati razliku između plošnog crteža i prostornog crteža</p> <p>b) Stjecanje sposobnosti: razvijanje <u>percepcije</u> (uočavanje izgleda pauka, primjećivanje dijelova tijela pauka s posebnim naglaskom na noge kao linijski istanjenu masu, uočavanje linijski istanjene mase u prirodi, u razredu te na reprodukciji), <u>razvijanje kreativnog mišljenja</u> (<i>fluentnosti</i> – u prikazivanju paukovih nogu i savijanju žice na različite načine; <i>elaboracije</i> – detalji na tijelu pauka, suzavanje u člancima tijela i nogu; <i>osjetljivost za likovne sadržaje</i> – uočavanje linijski istanjene mase na vlastitome radu, prikazivanje građe tijela pauka linijski istanjenom masom), razvijanje vještine kontrole ruke u savijanju žice, razvoj psihičke funkcije: koncentracije</p> <p>ODGOJNI ZADACI: Razvoj socijalnog odnosa i kolegijalnosti sa drugom djecom, kao i urednost, pažljivost i poštovanje prema tuđim djelima.</p>		<p>NAČINI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <u>prema promatranju</u> 2. nakon promatranja 3. prema sjećanju 4. prema zamišljanju 5. prema izmišljanju 	
		<p>OBLICI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Frontalni 2. Individualni 3. Rad u parovima 4. Grupni 	
NASTAVNA JEDINICA			
<ol style="list-style-type: none"> 1. Cjelina: Volumen i masa u prostoru 2. Nastavna tema: Linijski istanjena masa 3. Likovno područje: Prostorno oblikovanje - modeliranje i građenje 4. Likovni problemi (<i>ključni pojmovi</i>): crta u prostoru, prostorni crtež 5. Motiv: a) vizualni: pauk b) nevizualni: c) likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj: 6. Likovno tehnička sredstva i likovne tehnike: žica 		<p>NASTAVNE METODE:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Analičko promatranje</u> 2. <u>Demonstracija</u> 3. <u>Razgovor</u> 4. Metoda scenarija 5. Rad s tekstem 6. Kombiniranje 7. Variranje 8. <u>Građenje</u> 9. Razlaganje 	
Nastavno sredstvo – reprodukcija: Antony Gormley; Feeling XIV., 2005.g.			
PLAN PLOČE:		<p>NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Reprodukcija</u> 2. Izravno umjetničko djelo 3. Prirodni oblici 4. Načinjeni oblici 5. Dijapozitivi 6. <u>Fotografije</u> 7. Grafoskop 8. Televizor 9. <u>Video</u> 10. <u>Ploča, kreda</u> 11. <u>Ostalo: PPT</u> 	
 <p>Antony Gormley;: Feeling I., 2003.g. Žica</p>		<p>KORELACIJA: Priroda i društvo- život životinja</p>	

ARTIKULACIJA NASTAVNOG SATA	PRIMJEDBE:
<p>1. PRIPREMA</p> <p>Raspoređujem stolove i učenicima dijelim žicu. Demonstriram rad žicom. Žica je tehnika modeliranja prostornim crtama. Žicu možemo savijati, plesti, rezati. Žicu režemo kliještima. Objašnjavam kako savijanjem i pletenjem žice crtamo u prostoru. Napominjem kako nije potrebno stvarati od žice gustu masu, odnosno gusto ju namotavati već njome trebamo obuhvatiti prostor. Žicom šaramo kroz prostor oponašajući oblik onoga što radimo.</p>	
<p>2. MOTIVACIJA</p> <p>Započinjem razgovor o crti i njezinim svojstvima. Na ploči kredom povučem ravnu liniju. Pitam učenike što je to na ploči. Crta, linija. Što je to crta? Oblik s jednom naglašenom dimenzijom. Koja svojstva crta poznajete? Kakve crte poznajete? Crte po toku, karakteru i značenju. Pokazujem učenicima valjak koji sam napravila od aluminijske folije te im postavljam pitanja kakvo je to tijelo? To je geometrijsko tijelo koje možemo sagledati sa svih strana. Koje sve dimenzije ima valjak? Valjak ima visinu, duljinu i širinu. To je tijelo u prostoru i trodimenzionalno je. Oduzimam valjku njegovu širinu i visinu. Što sam dobila? Dobila sam nešto što podsjeća na crtu, liniju, štapić. Objašnjavam kako je crta u prostoru linijski istanjena masa koja izgleda kao linija jer ju je prostor stisnuo po visini i po širini te joj je ostala samo duljina. Koristeći crtu u prostoru stvaramo prostorni crtež te na taj način dobivamo trodimenzionalni oblik, odnosno volumen tijela. Takav crtež možemo sagledati sa svih strana i kod takvog se crteža prožimaju masa i prostor. Gdje još u okolini uočavamo crte u prostoru? Na prezentaciji pokazujem fotografije dalekovoda, paukove mreže, grane drveća, Eiffelov toranj, ritmička gimnastičarka (video), kugla od gumica. Gdje u razredu zamjećujete crte u prostoru? Olovke, bojice, noge stolova i stolaca, prsti na rukama, vezice na cipelama. Na prezentaciji prikazujem djelo Eishosai Choki: Tayu Tsukasa od Osaka, 1790.g. i djelo autora Kitagawa Utamaro: Okita of Naniwaya, 1789.g kao primjer plošnog slikarstva. Postavljam im pitanja kako je portret naslikan? Ima li sjena i volumena na portretu? Nema volumena ni sjena kojim bi on bio postignut. Kao još jedan primjer pokazujem djelo Pabla Picassa: Bik, 1945.g. (plate XI.) Linija je osnovni element plošnog crteža. Govorim učenicima da dobro pogledaju i promotre crtež. Kako bi taj bik izgledao kada bih ga gledali sa strane? Bi li bik mogao stajati na svojim nogama? Zašto? Jer je bik plošan. Pokazujem skulpturu Vojina Bakića: Bik, 1956.g. Koja je razlika između crteža bika i ove skulpture bika? Skulptura bika nalazi se u prostoru; nije plošna, već prostorna. Primjećujemo kako bik može stajati u prostoru za razliku od Picassovog crteža bika. Pokazujem fotografiju skulpture Antonyja Gormleyja: Exposure, 2010.g. Od čega je sastavljena skulptura? Skulptura je sastavljena od crta koje tvore tijelo u prostoru. Pokazujem djelo istog autora naziva Quantum cloud IV, 1999.g. i Domain XV. 2000.g. te također razgovaramo što vide na reprodukciji. Ljudsko tijelo je napravljeno od crta različite duljine i na različite su načine spajane da bi se postigao takav izgled. Promatramo još nekoliko djela istog autora naziva: Matrix III, 2019.g. Od čega je sastavljena ova skulptura? Koji oblik je sastavljen od crta? Sastavljena su geometrijska tijela kocka i kvadar ovisno s koje strane skulpturu gledamo.</p> <p>Motiv otkrivaju u igri asocijacija u kojoj se nalaze pojmovi vezani uz pauka kao gdje živi, kako izgleda, čime se hrani, koliko ima nogu, očju. Učenici moraju otkriti da se radi o pauku. Pokazujem različite vrste pauka na prezentaciji te pauke s različitih kutova. Razgovaramo gdje na njima vide linijski istanjenu masu. Vidljiva je na paukovim nogama, u odnosu na njegovo debelo tijelo. To tijelo također ima debljih dijelova koji se sužavaju na nekim dijelovima pa isto možemo govoriti o istanjenoj masi, dok neki pauci imaju cijelo tijelo izduženo.</p>	

<p>3. NAJAVA ZADATAKA</p> <p>Danas ćete žicom modelirati pauka oblikujući linijski istanjenu masu. Tko će mi ponoviti što je današnji zadatak?</p>	
<p>4. REALIZACIJA (RAD)</p> <p>Učenici rade. Obilazim i razgovaram s njima, potičem ih da rade, može li što drugačije, što još mogu dodati, upozoravam ih koliko još imaju vremena za rad. Ukoliko je potrebno režem još žice i dajem je učenicima.</p>	OCJENA:
<p>5. ANALIZA I VREDNOVANJE LIKOVNOG PROCESA I PRODUKATA</p> <p>Pri kraju sata stavljam desetak učeničkih radova na klupu na bijele papire na koje se učenici potpisuju te vodim razgovor s djecom. Tražim nekoga da ponovi što je bio današnji zadatak. Koji je rad najdetaljniji, a koji je originalan? Na kojem se radu najviše vidi linijski istanjena masa? Koji pauk ima najtanje noge?</p>	

Prilog 8. Radovi učenika 4. razreda – pauk.

LITERATURA

1. Duh, M., Zupančić, T. (2009). Komunikacijske mogućnosti suvremene umjetnosti u okviru likovno-pedagoškog rada. *Informatologia* 42 (3), 180–185.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=64431
Pristupljeno 8.4.2020.
2. Herzog, J., Duh, M. (2013) Examples of Applying Contemporary Art Practices in the Visual Arts Curriculum in Grammar Schools. *Croatian Journal of Education* 15 (1), 55–69.
<https://hrcak.srce.hr/106513>, Pristupljeno 2.6. 2020.
3. Joung, D. (1997). *Fine art application of holography: the historical significance of light and the hologram in visual perception and artistic depiction* (str. 1-132), Liverpool: Liverpool John Moores University
<http://researchonline.ljmu.ac.uk/id/eprint/5035/1/DX212227.pdf>. Pristupljeno 7.5.2020.
4. Kolečnik, Lj. i Prelog, P. (ur.) (2012). Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898 – 1975. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
https://www.ipu.hr/content/knjige/IPU_Moderna-umjetnost-u-Hrvatskoj_ISBN-978-953-6106-93-6.pdf. Pristupljeno 8.4.2020.
5. Košćec, G., Bračun, J. (2011). Marginalizacija vizualne kulture i umjetnosti u obrazovnom procesu. *Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, 88 (1), 34–43.
<https://hrcak.srce.hr/198966> Pristupljeno 8.4.2020.
6. Kuhar, R. (2015). Holoart i virtualni prostor. *Artos: časopis za znanost, umjetnost i kulturu*, (3), 0-0.
<https://hrcak.srce.hr/152004>. Pristupljeno 5.5.2020.
7. Kušćević, D. (2015). Likovno-umjetnička djela u nastavi likovne kulture. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu 6/7, 43–54.
<https://hrcak.srce.hr/154577> Pristupljeno 1.6.2020
8. LACMA na adresi <https://www.lacma.org/sites/default/files/module-uploads/ModernContemporaryArtResourceGuide.pdf> Pristupljeno 21.4.2020.
9. Mayer, R. (2013). *What was contemporary art*. London: The MIT Press
<https://shifter-magazine.com/wp-content/uploads/2014/10/Pages-from-richard-meyer-what-was-contemporary-art.pdf>. Pristupljeno 6.5.2020.

10. Millet, C. (2004). *Suvremena umjetnost*. Zagreb: Hrvatska sekcija AICA
<https://hsaica.hr/wp-content/uploads/2019/12/suvremena-umjetnost-millet.pdf>. Pristupljeno 8.4.2020.
11. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2006). Nastavni plan i program za osnovnu školu. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa
12. Narodne novine (2020) Kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_162.html
Pristupljeno 13.5.
13. Oliveira, S., Richardson, M. (2013). The future of holographic technologies and their use by artists. *Journal of Physics. Conference Series 415*
<https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/415/1/012007>.
Pristupljeno 8.5.2020.
14. Paić, Ž. (2013). Suvremena umjetnost i njezina teorija: Djelo, događaj, izvedba. U M. Borovičkić (ur.), *Vizualni studiji danas: moć slika* (11-14). Zagreb: Udruga „Bijeli val“
https://issuu.com/modernavremena/docs/vizualni_studiji_danas
Pristupljeno 30.4.2020.
15. Remm, J. (2012). Methods for teaching and learning contemporary art.
<http://www.practice.ie/interviewarticlepage/30> Pristupljeno 7.5.2020.
16. Richardson, M. (1987). Mixed Media: Holography Within Art. *Leonardo*, 20 (3), 251–255 .
<http://www.martin-richardson.com/documents/holography-within-art.pdf>.
Pristupljeno 7.5.2020.
17. Salamon, J. (2006). HNOS i likovna umjetnost. *Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj*, 3(4), 2–5 .
<https://hrcak.srce.hr/10210> Pristupljeno 6.5.2020.
18. Setsuko, I. (2006). Artistic Representation with Holography. *Forma*, 21, 81–92
<http://www.scipress.org/journals/forma/pdf/2101/21010081.pdf>.
Pristupljeno 5.5.2020.

19. Šuvaković, M. (2005). *Pojmovnik suvremene umjetnosti*. Zagreb: Horetzky, Vless & Beton.

https://monoskop.org/images/0/0c/Suvakovic_Misko_Pojmovnik_suvremene_umjetnosti.pdf. Pristupljeno 8.4.2020.

20. Turković, V. (2008). Umjetničko obrazovanje u tranziciji: Likovno obrazovanje u europskom obrazovnom sustavu. *Metodika* 18, 10 (1), 8–38 .
<https://hrcak.srce.hr/40814> Pristupljeno 8.5.2020.

21. Turković, V. (2013). Likovno obrazovanje: nove pedagoške prakse.
<https://www.bib.irb.hr/pregled/znanstvenici/141664> Pristupljeno 8.5. 2020.

Izjava o samostalnoj izradi rada

Ja, dolje potpisana Antonia Sirutka, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da bilo koji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica:

U Zagrebu,
